

40 2743

САВА ДРИНЧИЋ
(МЛ. СТ. ЂУРИЧИЋ)

АЛБАНСКИ МОТИВИ

ШТАМПАРИЈА К. ГРЕГОРИЋА
БЕОГРАД — КОСМАЈСКА 22.
1922.

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА - Скопје

Инв.

28300/13

Р. 92. г.

Реализирана
2002 г.

МОЈОЈ

ВИШЕСЛАВИ

„Бацајте сами у огањ децу!“

1.

... Као да су настајали последњи дани света... Непознајемо се више ни ми, који смо до јуче били тако близки једни другима и толико своји. Променили смо и нарави и постали туђински далеки Стражовање, глад и бежање здерали су са човекове душе и остатак од културне хаљине, коју је с рођењем донео на свет, и он је остао у свој голотини своје нагонске надражљивости...

Целу ту ноћ смо се превртали и мучили, али се није могло спавати. Знало се да сутра зором ваља и отавде бежати. Више се не би могло издржати ни од скupoће, у овом несрећном граду, у коме је некад Велики Цар кројио законе, из кога је он управљао највећим делом полуострва, а који данас тако жалосно изгледа... Данас ће стари Призрен испратити на далеки и страшни пут остатак народне слободе, са заставама скоро уништених пукова, и Краљем, несрећнијим и од Косовског Кнеза, који је имао још толико среће да погине са славом и слободом свога народа.

Октобарска студена киша кзо да се цедила из ниских облака у оном познатом равномерном и досадном ритму. Свуда студен, блато и вода, а путеви се претворили у дуге и дубоке реке од житког, течног блата... Грмљава артиљерије бивала је све ближа.. Чинило нам се да напредује таквом бразином, од које се не може измаћи и да се ми узалуд ушињемо.. И

гавранови су све чешћи и дрскији! Слећу сасвим слободно испред нас на лешеве верних нам животиња, којима смо засејали се путеве и пролазе. Ни људских се лешева нису стиделе, ни бојале те црне, гадне тичурине. А ко зна колико генерација њихових предака није загњурило свој кљун у човечије око и срце? Па ипак им човечији леш није ни необичан, ни стран.

Облаци падају све ниже а из њих, овда, онда студен ветар као да стреса још студеније капље. Падају по земљи из које, под ногама пишићи вода, диже се у млазевима и разбија у капље. И пада с кровова, с дрвећа, са стоке, с људи; пада, капље... Свака је кап тешка и мутна као суза... Чини ти се: да се сва природа претворила у једно огромно око, што непрекидно, па свакој тачки своје површине сузи, јер је решено да оплаче помор целог једног народа, који је сам себи изабрао за гробницу оне високе, снегом покривене урвине, провалије међу њима и невиђене, плаве и зелене воде...

2.

До тога јутра смо се згртали у неколико главнијих места, према границама Црне Горе и Албаније, измичући испред непријатеља, кога је наша мученичка војска задржавала. Још смо очекивали неко чудо да нас, као на Руднику, одједном спасе.

До тога јутра сви избеглички таласи тежили су Митровици, Пећи и Призрену. Чим се постигнула ма која од тих тачака одмах се учинила мање сигурном од оне, из које се дошло. Оида се враћало, бежало испред скупоће, која је пристизала са таласима светине, и давила. Тумарало се, сударало и опет враћало. Напослетку смо се уверили да се прстен смрти све више стеже око нас и да се мора стопама судбине право тамо, преко оних снежних врхова. Из њих је море и — слобода; а дотле, ко продре?

А тог јутра сазнали смо да ће и седи владар с нама Око седам часова Он се нечујно као Првићење ставио на чело нашем огромном, избегличком таласу, на изласку из града. У обичном суром вој-

ничком шињелу са капуљачом на глави и избегличком штаком у руци, повео нас је као судбина своје по-колење. — У том један други талас несрећника, болесних и изнурених од глади, који више није могао ни напред, ни назад, у неком дугачком ропцу, са мирноћом безумља рашири се испред нас. Из њега се издвоји једна сува и јако утонулих очију сељанка, са малим дететом на грудима. Она храбро приђе Краљу који је, дубоко погружен, корачао средином улице, стаде пред њега и, не рече већ јауки:

— Ти одлазиш а коме нас остављаш, госп дару!?

Као да нас све и једновремено погоди ужас онога, од чега смо више страховали него и од скупоће и непријатеља.

Краљ стаде. Усне му силно задрхташе, а лице оста без капи крви. Он погледа сељанку немо и право у зенице, па лагано подиже поглед преко ње на гомилу. И, да би је обухватио, он се окреташе на три стране око себе. Нисам могао видети шта му је било тада у очима и у том његовом свечаном ћутању, којим је он одговарао свему том несрећном народу. Али видех кад се очи у мршаве сељанке силио засијаше, кад се она напреже и врисну свом снагом:

— Е, па онда срећан ти пут био!...

Затим зајеца, нагло се окрете, отрже дете са својих груди и завитла га у јендек поред пута, у стуцено блато и лапавицу, па утону у масу светине...

А мени се учини као да то из ње писну умирућа Србија:

— „Бацајте сами у огањ децу!“...

Августа 1921. год.

Београд.

„Српско Коло“ за 1923. год.

Радивоје Савић.

...Замераш ми, друже, што ти се тако дugo не јављам. Велиш да сам већ заборавио Жеју и Чакор, крфске скорпије и вардарске комарце, па и тебе. И тврдиш да то увек тако Сива чим се човек докопа живота.

А ја те, веруј ми, и да хоћу не могу заборавити. Било би смешно да се дописујемо кад живимо у истом месту и кад то место није ни један од великих светских градова. Сем тога ја сам имао неко предосећање да ћу ти се одједном примаћи, чим се ма куда одавде помакнем. И збиља, ево ме где ти јурим у сусрет све брже, у колико ме брзи воз носи све даље од Београда, у коме ти остајеш.

Да се тебе сетим а да се не сетим догађаја у ритовима више Љеша и нашег првог Божића у изгнанству, — није ми могуће, као што ми није могуће заборавити одступање и Албанију. Данас нема нашег домаћина а приближује нам се већ и шести Божић од његовог пророчанства. Ако хоћеш да му приредимо један мали помен, онда запали цигару, наслони се на канабе, и, док тија будем — као некоме трећем — препричавао, ти се ишчуђавај и чини да тако што никада чуо ниси. Пази само да те суза не изда.

I.

А баш смо се господски провели. Нас два из две разне команде састали смо се ту, поред Дрима, да дочекамо наш први изгнанички Божић. Извесно

да ни један од нас двојице у несрети није запамтио већу срећу од ове, кад се уверисмо да ћемо имати и чесницу, па чак и печеницу! Та ни у богатој Србији, у сретно време, није баш свако о Божићу састављао обоје... Сећам се да сам ја набавио белог брашна кило и три четврти и да сам за њега дао, поред све своје заостале готовине, још и две кошуље. Али како он набави кокошку, то ни данас не знам. Не верујем да ју је купио, јер откуд би био толики капитал у једног Ђака-наредника? Биће да је несретна кока залутала у војнички логор, где је последњи пут крекнула тога дана.

Кад смо спуцкали све до последње мрвице и кошчице, правећи се дотле свему невешти, кренули смо се мало у шетњу, не ради шетње, већ да би се похвалили ручком познаницима по суседним комадама. Знали смо да нам се неће веровати, али ми смо, без обзира на то, имали задовољство да се хвалимо. И могли смо се спокојно хвалити, јер није било опасности да нам се когод не наметне за божићњег госта, из простог и јединог разлога, што нам нико није могао веровати. Но ми смо ипак на крају причања редовно додавали, да вечеру нисмо ни спремали, пошто нам је ручак био и одвећ мастан.

Наше су јединице биле улогорене с обе стране главног пута што води из Љеша за пристаниште. Ми смо се шетали и овде — онде свраћали на понеку реч. Тако смо стигли и у једну болничку чету у којој је био командир зет муга пријатеља. Чим јђосмо у мали, трњем ограђен логор, неко, као да се срзва са пласта сена, улете под велики шатор, извештавајући гласним шапатом о нашем продирању на логорску територију. Испред шатора се у том часу чак до нас чуло страсно сркање, које у тренутку престаде као да је на шатор пала граната. Из њега се, на минут-два по том, помоли у мајорској униформи, један гологлав и пун човек, који се чисто открави кад познаде свог шурака, па се и мени окрете поверљивије и оба нас позва под шатор.

У једном крају шатора, за малим округлим столом, који је много личио на сељачку синију у Шумадији, седели су, јако повијени унапред, двојица нижих, средовечних официра и један војни чиновник. То је био цео штаб ове санитетске јединице, и он нас дочека устајући, још увек са пуним устима. Један од њих, који је први испразнио уста, кад чу да је мој пријатељ мајоров шурак, усуди се да га позве за сто. Не обзирају се на то мајор нам објици показа руком на једну клупу, која је стајала подаље, у другом крају шатора, а своме друштву даде знак да се може без опасности наставити, па и сам седе, дохвати једну велику кашику од супе и сав се предаде послу. За њим, као да ударише у неке инструменте, полегоше потчињени му органи, страсно гризући комаде дебеле проје и хитро завлачећи просте блехане кашике у једну мањерку, вадећи из ње црвен и мастан пасуль. Затим се дувало и скрало, све као по некој команди, пажљиво и усрдно, готово хорски.

Мој пријатељ није могао одолети свом урођеном несташлуку, већ поче заједљиво пецкати зета што нас, бар једном, учтивости ради не позва на ручак. Мајор се не нађе у неприлици већ погледа упитно у рефену, која га, све гласније и брже срчући, охрабри очима да може позвати и нас, госте, јер је у мањерци било већ на измаку. И кад нас он позва, мој пријатељ се стаде срдачно и гласно смејати, куцкајући се руком по своме набијеном трбуху и тврдећи: да његов зет и поштована господа не могу ни веровати какав смо ми богат ручак имали тога дана.

По ручку су домаћини тешко одахњивали, напили се слатко хладне воде а нас понудили чајем. — Лако је њима болничарима, — чуо сам на поласку жалбу једног њиховог суседа, мршавог и буђавог поручника; — поред тога што пију три пута дневно чај, и поред тако укусне проје какву, чини ми се, нисам видeo ни у Србији, они се часте пасуљем са сланином!... Господе Боже, па још са сланином!...

Таман смо хтели даље кад стиже мој војник и рече да ме тражи један рошав наредник. Вели да је прво питао за маг пријатеља, па онда за мене.

Погађали смо ко нас чека па се вратисмо. Срели смо га на Ћуприји, где у нестрпљењу корача и пребројава талпине. Он нас изгрли као да се нисмо видели двадесет година. И једва уздржа сузе.

У том његовом загрљају било је све од нашег познанства у Ужицу, на армијском кантонману, пре девет месеци са Радивојем Савићем, званим Радом, глумцем и резервним наредником, командиром једне коморске полу-чете, за чију даљу историју нико од нас није ни помишљао да се интересује. Шта се кога тицало да чепрка по пепелу, у коме спава још по нека жеравка, жив угљен, који ће ожећи не само прсте који га се дотакну, већ ће запалити и мртав прах који га покрива. Знало се управо то, да се одмах утврдило само од себе, да је Рада имао славан бас и ретку друштвену исправност. С овим двема особинама он би освојио и боље друштво од нашег, војничког, а био би свакако исто толико цењен по њима и да се одао некој признатијој професији од глумачке.

У том његовом загрљају било је цело наше Ужице, у ком смо до пре три месеца чекали наставак операција, док се у њему тако упорно одржавало једно старо пророчанство о пропасти и ускруу Србије; где смо се ми решили да, вршећи редовно војничке дужности заборавимо на све, осим песме. И ту, у место да заборављамо и будемо заборављени ми смо још и многе друге разбудили из паланачке летаргије и заборава, можда за то, да би нам растанак био што тежи.

Рада нам не даде издушити већ навали да му будемо гости на вечери. Он је био са својом полу-чे�том седам километара далеко од Љеша, на путу за Драч. Заклао је последњег вола из коморе да пре храни себе и људе, па је жељео да и с нама другарски подели један бољи залогај.

Кад му представисмо незгоду повратка у ноћи кроз пусте и непознате рајеве, опасност од Арнаута и друге препреке, он измахну једном пивском флашом, претећи и смешећи се. Тек тада и ми уочисмо да је он за ту вечеру спремио чак и пиво, које се могло добити у Љешу по баснословно високу цену. Никоме и није падало на ум да га пије, а Рада нам показа још и две трбушате, старе оканице талијанског вина, које су тонуле у пространим спољним цевовима његовог шињела.

— Баш нам је суђено и да вечерамо данас, па то ти је, — рече мој пријатељ кланајући се пред тако јаким разлозима.

II.

Вечерње руменило трнуло је за оним брежуљком између Кроје и мора кад смо ушли у једну долину, пуну високе и густе траве и рогоза. У левом њеном крају спавала је једна бела и мртва речица, а испод траве и рогоза свуда је пиштала вода и гнилила земља.

Ишли смо до kraja долине и, кад смо већ мислили да се свршава, она се опет нагло раширila иза једног седластог брега, на чијем подножју неочекивано угледасмо две десетине бледожутуих војничких шатора, поврстаних у два неправилна реда. Између шатора су гореле неколике ватре, а на челу, у самом брегу, био је један четвртаст и приметно већи шатор. Не треба да човек буде војник, па да погоди да је то командиров шатор; данас то већ зна и свака избеглица.

Пред тим шатором дочека нас једна крупна, бледо-жутица, као да је од петровданског сирца женска глава, којој се никако неби могле одредити године. Посматрана у миру добила би двадесет и четири до пет година, али чим би се насмејала, нико јој ни у шали не би дао мање од четрдесет. Толико јој се при смејању уреже бора у повијама, око носа и преко чела а на слепоочницама јој се разапну мали и бледо-жути амбрели. Тај чудни њен смеј, студен и

без боје, претварао би је у мајку оне младе жене, што је мало час била на њеном месту.

Имала је на себи једну дебелу блузу која је својом бојом и шарама јако потсећала на ону познату ћебад од камиље длаке, коју лети употребљава за покриваче наш варошки свет. Блуза јој је била чврсто стегнута војничким, пепељавим и добро искрпљеним чакширама, које, као да су понирале у још доста нове и спретне цокуле.

Сама нам се приказа као Радиша фах-колегиница, и понуди нам две покретне клупе испред ватре, која је пред овим шатором била нарочито жива и јака. А кад, по том, уђе под шатор да нам донесе послуђење, Рада нам рече шапатом:

— Несрећница! Нашао сам је скоро голу и полумртву од глади, кад сам у одступању наишао са четом на Косово. Примио сам је, обукао, зачислио на храну, рачунајући на севап а и да ће нам требати. И, да видите, требала је. Од тада ми је сва чета окупљена и опрана, а био сам спокојан и за своје војнике у повлачењу. Из моје чете није био ни један случај бегства.

Још нисмо стигли да разгледамо околину, кад замириса печена говеђина и наш домаћин, без икаквог увода, убаци међу нас један покретан и пун сточић, који ми тесно блокираје, притискоје и свом снагом се предадосмо послу. Нас два смо били леђима окренути ватри а домаћин долини, из које смо дошли. Читаву половину сата нико, па ни домаћин није говорио. Кад дође на ред вино, седе и колегиница до Раде. И језици се одрешише.

Не знам ни данас ко први запева и шта га наведе на то. Тек неко од њих двојице почне и одвеза. После је већ ишло брзо, као и у Ужицу. Пун сто, вино, бела и јака као поларна ноћ, и — сећање. Задрхтале су струне у души, зазвонила је песма и млада и болна али не и болесна. Цела је долина некако необично зазвонила; затреперили су ритови, трава и рогоз, и, канда су још више полегли А бело месечево сребро се крунило озго и прашило реку.

Песме су се низале брзо, све брже, као да се очекивао неко, ко ће их пресећи, забранити. Из њих су киптале наше заједничке успомене а дубоко у долини је боботао снажан бас нашег домаћина.

Баш кад ми се учини да наше расположење прелази у бес, учини ми се и да се разбуди испред нас пиштолина, да се трава и рогоз свуда мичу, као по договору, и да се, доле у врбаку, око реке, овде, онде приметно заљуљају гране Вече је било давио прошло а сем нашег даха и пиштања воде није било никаквог покрета у ваздуху. Бео и студен месец грејао је некако злобно и упорно овај влажан и тужан као гробница рит. Река се све више белила а с обе њене стране тупа и гола брда достизала су скоро до месеца.

Мој пријатељ се загревао све јаче. Није пио раније али је овог вечера почeo јер је и све око њега било тако необично. Био је ванредан певач и много вољен у друштву, које му је баш зато често пљачкало и најпотребније време за рад. Ја раније нисам смео у друштву певача ни уста отворити а вечерас се и мојим пријатељима учинило да сам однекуд стекао многа певачка својства.

Што је песма бивала бешња и ритови су се све јаче покретали; изгледало је као да ће сваког часа избацити нешто страшно, тајанствено. Морам признати, да ме је било стид тога првићења. Све више сам примицао ватри свој део клупе, стезао чашу и узимао на нишан један дебео уграк, који ми је додгоревао под ногама. Иако сам се готово пржio од ватре, осећао сам неку језу и навлачио сам све боље шињел, којим сам био огрнут, помажући песму и не одајући то своје унутрашње расположење. Али што су моји пријатељи дубље тонули у песму, ја сам све буднијим оком био на стражи. Упијао сам се погледом у траву и рогоз и рачунао: колико може имати пушака ова мала комора. Затим сам мислио, који би поклич био најзгоднији и највојничкији да нас све за тренутак мобилише и сконцетрише за одбрану, ако

ови ритови изненадно избаце какву арнаутску пљачкашику банду.

И тако, примичући се све ближе ватри, намичући све боље шињел на леђа, певајући и размишљајући израчунао сам: да је ово лудо што ми чинимо, и да сам ја дужан да скренем пажњу домаћину, јер се никде око нас није ни видео, ни чуо стражар. Таман да почнем, кад се домаћиновов бас, у једној згодној песми, претвори у јецај.

— Радо! викну прекорно мој добри пријатељ.

— Радо! одазва се свом снагом пиштолина.

Колегиница грчевито загрли своје лактоге и за-
гњури поглед у ватру. Ја већ не знам шта да чиним.
А кад га мој пријатељ поново прекори, Рада рече:

— Срамота је, дабогме. И срећа је што цео логор спава и што је овај рит пуст. Али кад човек зна каква га судбина чека...

— То је баш оно што нико не зна, прекиде га мој пријатељ. — И то је напослетку, разлог да човек постане равнодушан, јер што чека једнога, чека и све остале.

— Ах, не! упаде Рада. — Ја знам сигурно да се од нас тројице један неће вратити у Србију..

И он опет гласно зајеца. Не знам зашто, али мени би врло хладно од тих речи. Извесно да ни мом пријатељу није било од њих топло, ма да се он упорно правио равнодушан.

— Откуд ти то паде на памет?

— Осећам. И тврдим... да ћу ја бити тај, који се неће вратити...

Обојица скочисмо и почесмо му доказивати колико је глупо и смешно једно такво веровање, као да је он знао што г. д. мање од нас, или ми више од њега.

— Ах, не, браћо! ви ме не разумете. Не боли мене иоћас нешто изузетно, што сам пio. Напротив, ја сам пio што ме већ одавно боли, што ме непрекидно тишти, и вас сам позвао да заједно пијемо, да се још једном испевамо и да за-

једно оплачено мој останак негде у сланој води, у чељустима, зверским или псећим, свеједно. Ја то знам тако сигурно, као што ви то не знate, јер то целим бићем осећам, извесно и тако дубоко. А ви то још и не осећате; ви још и не верујете да нешто наше живи изван нас, што се буни и тужи пред нашом катастрофом... То се ваше не буни у вама, и зато ништа не предосећате. На основу тога вашег спокојства ја и тврдим, да ћете се ви обојица вратити у Србију, у главном живи. И сећаћете се дуго овог нашег вечера....

Он дубоко зајеца.

Ми више нисмо тражили речи да утешимо нашег расплаканог друга и он нам се више није чинио пијан. Сваки је од нас мислио само о себи — о томе како је пошао да се врати, да донесе одмазду, освету. Ни ја, ни мој пријатељ нисмо више били далеко од суза; ја чак не знам ни кад ме остави страх и како заборавих на мицање у трави и рогозу.

Мој пријатељ поче нешто говорити, али се загрцину и ухута. Колегиница је све јаче грлила своје лактове и тонула погледом и целом душом у живи жар од ватре, као да је тамо читала нешто интересантније, дубље од свега... Мени паде поглед на траву и одједном, осетих чудну равнодушност. — Нек буде што мора бити, кад већ ништа није од нас зависно. Стегох срце па из све снаге запевах...

III.

У часу ме прихватише обојица и поново одјекну пиштолина. Бела, сребрнаста прашина као да се јаче поче крунити са месеца, а сита, трава и рогоз почеше се опет мицати и повијати. Нема више сумње, одатле нас неко вреба. И ми ништа не преузимами за одбрану већ смо се још разнекили и распевали.

Таман хтедох да кажем, кад мој пријатељ развезе јужњачки:

„Да знајеш, море моме, да знајеш“.

Забобота Радин бас и ја му не могох одо-

лети... Пред крај песме трава у непосредној близини поче да се тресе и да шушти. Ја претрнух и зинух да узвикнем: „На оружје! кад се преко ритова разлеже неочекивано:

— Живели!.. Живели!..

Ми смо још тупо бленули у густу рогозину пред нама, кад се она са свим размаче па испусти пред нас гомилу наших избеглица. Нечујно као фантоми усрд ове беле приморске ноћи приближавали су нам се одушевљено а у исти мах и уздржани извесним стидом, прво људи, у изгужваним шеширима и горњим хаљинама, зарасли у косе и браде; па онда жене, дојучерашње наше госпе, већином у цокулама, панталонама и дебелим мушким капутима. И тек кад нам се неколицина са свим примаче, наша забуна пређе на њих и они се почеше извињавати

— Песма, — рече један од њих, — наша лепа песма, како је давно нисмо чули?.. Она нас истера из оних врбака што су полегли доле по дну рита, где већ два дана чамимо, без крова и без ватре, коју не смедосмо да ложимо из бојазни да нас не примете Арнаути. Овако у групи пошли смо за Драч, па нам се овде пут прекинуо, као да је утонуо у ове ритове. А и чули смо, тек што смо стигли, од некога кога смо овде затекли, да су Арнаути напали, ту негде, пред нама, читаву једну нашу избегличку колону, која се била одвојила од војске, па је побили и опљачкали. То нас је још чвршће везало за ове ритове те смо се решили да чекамо пролазак ма какве наше јединице, па да јој се придржимо. Наравно, нисмо ни слутили да више нас, у овој истој долини, има наше војске...

— Јест, господо и браћо, прихвати један други господин у олињалој, жутој капи, с вуненом марамом око врата и дебелом батином у руци, — јест', песма вас је открила и нас ослободила и привукла. Лежали смо у оном врбаку, у групи, потонули у јад, кад је до нас допрло неко боботање. У почетку је био само аваз и ми посласмо извиднице да га испи-

тају. А кад оне јавише да је песма и да је српска, сви се сложисмо да су само Срби и могли певати овде Корак по корак и пришли смо вам. Ох, та ви не можете замислiti нашу радост кад видесмо да је то наша војска... Одавно вас ми већ слушамо али се више не могасмо уздржати да не кликнемо и да вас не поздравимо... Опростите... ми више не можемо никуд од вас... Уздрхта му глас и он ућута.

То нас освести те посакасмо сва тројица, као да смо сви домаћини и почесмо се готово уткривати ко ће усрдије дочекати гости. Наша се љубазност још удвоји кад опазисмо да међу њима има и неколико жена и деце. Разгртосмо ватру, навалисмо дрва, па је опколисмо и поседасмо у неколико редова око ње. Наше клупице уступисмо најслабијима.

Последњи нам приђе један просед и још доста пуначак господин, из кога се довде морала исцедити добра кантица масти. То се лепо видело по великим наборима на његовом врату, по оклембешеним образима, по смежуреној кожи и јако испражњеном подвальку. Носио је на леђима црни полицијски мекинтош, а на глави капу са четири црвена полицијска ширита. У пркос своме скоро још новом оделу, не знам зашто, слутило се да је одавно већ у пензији, и да је то одело извучено из неког сандука пред по-лазак на овај пут. Прилазећи нам он рече полу-свечано и полу-тужно:

-- Господо, учините и мени част и место да седнем крај вас Већ су два месеца како сам пре-стао бити човек и како ништа друго нисам чуо до уздаха и запевке. А поћас кад ми је било најтеже у животу, чујем песму... Е, то су јунаци, рекох, и кад не би било никакве невоље, морао бих ићи да их видим... Потом смо сви зајутали предајући се мислима; ми не знајући ни сами, да ли да се радујемо овим и оволиким, изненадним гостима, а они свакако, осећајући да нам не могу повратити оно наше интимно расположење. Загледали смо се и,

овда, онда нудили једни друге да се примакну ближе ватри, па опет зајутали. Нисмо ни приметили кад се домаћин изгубио, ни кад је пробудио посилног и са колегиницом отворио „шпајз“. Чујмо кад нам иза леђа букну још једна ватра и са ње осетисмо мириш говеђине.

Један сув и доста отмен господин, који је у свом држању имао још нечега војничког запита за име јединице. Ми се тек тада сетисмо да нисмо домаћини и представисмо се целом друштву па му затим приказасмо и домаћина и јединицу. Онај суви господин приказа нам прво себе, као бившег чиновника једног нашег Министарства, па затим седећи и наслоњен на своју леву руку, лагано се окретао око ње, себе и ватре, и поче нам приказивати и остале:

— Господин је, — рече и оном другом, слободном руком показа на господина десно од себе, — Станко Митровић, бивши начелник мог министарства. Онај анемични младић позади њега, са шареном торбом око врата, он је био практикант. Сад смо сви равни у беди... Овај господин до г. начелника, (још увек се саплетао на титуле,) то је господо, судија апелације, Здравковић. Без сумње сте чули за њега. Ето, оронуо човек за ова два месеца одступања као да је десет година био у тамници. А како и неће? Био је на војној дужности па одступају једним правцем, супруга му и кћи другим, а синови трећим и четвртим, у својим командама.. За једног се тврди да је погинуо на Ибру, ма да то још није сигурно. а за другога неки причају да су га видели да је остао рањен још у крушевачкој болници.
 — Можда није тешко.. У Скадру је чуо за супругу и кћер да су стигле до Призрена, али се одатле ништа о њима не зна... Даће Бог да се нађу... Господин до њега је понајсертнији међу нама. Имао је само супругу која је благовремено умрла у Србији и сад мирно спава на Новом Гробљу београдском и не гледа пропаст свога народа. Тај се господин зове Срећко, био је чиновник и даље вас се ништа

не тиче. Тада стари господин иза њега, што седи на пању, био је државни саветник... И он има своје велике јаде. Господин што седи до њега, на трави, са девојчицом на крилима, био је директор једне банке и сопственик једног чуvenог имања у Београду. Био је и министар. Од свега му је још остало име и боље је да вам га не кажем... Дабо'ме!... Тада господин до вас био је председник осигуравајућег друштва. Себе није умео да осигура од ове пропасти, па ми га није ни жао. Жао ми је само те госпође до њега; то му је супруга. И они немају деце... Тада господин десно од вас, то је Станковић, трговац београдски, вальда га знате... Ето, ни он се није умео на време евакуисати... Господин до њега је пензионисани пуковник, Симић... Он је просто најпростије изгубио породицу, као да је није ни имао... Тада до њега је бивши... и тако даље. Све бивши и бивши...

Посматрали смо се више крадом, стидљиво и кријући очи једни од других. У том јако замириса печено месо и Рада се појави са једном старом тепсијом од блеха, пуном печених ћулбасија. Колегињица је ишла за њим и носила у једном белом и чистом пешкиру неколико кришки хлеба. Започеше нудити редом, свакога усрдно и са великим пажњом.

Још никако не могу да заборавим остатак учтивости у ових људи, који су заиста и у свему били бивши. И у таквом стању нико од њих није заборавио да понуди први пут одбије, ма да ју је одмах, пре но што се поновила, брзо и грчевито грабио. Наравно, и ту су прве залогаје пружале мајке деци, људи женама. Почеко сам да посматрам Раду и учинио ми се да у њему игра срце.. И ову нову улогу од је прихватио топло и играо пред оном истом публиком, коју је некад забављао у престоници.

А зна он шта чини. Још у Пећи он је покојног Сивоњу и његовог парњака одредио задва последња резервна оброка својој полу-чети. Кад су били напуштени од свих и свакога он је Сивоњиног парњака

заклао, још пре три и по недеље, испод Чакора, у једном тренутку љуте глади. Од тад је Сивоњу чуvalа цела чета као мало воде на длану и старала се да му у свакој прилици набави бар штогод хране, да много не смршави. Данас је требало забележити чим било овај велики и тужни дан, а сем тога и авет глади отерати из чете, бар за неколико дана. Данас се цела чета омрсила, после предугог и строгог поста, а имаће још неколико дана да разгађа остатак. Имаће... то јест имала би, кад би Рада био само командир, кад не би био и човек и... кад би могао мирно гледати ову децу и ове жене са изгорелим и црним уснама, жутим и скоро позеленелим обра-зима, и кад би сам могао јести крадом.

Зато он стеже срце, затвара очи, обиграва око ватре, доноси месо, преврће га и отреса од угљена и нуди. Додаје по мало и хлеба.

А гости захвално вичу:

— Та доста, за бога, госпо'ни Рада; седите мало одморите се... Ми дојосмо ради песме, а ви нас... па на вечеру...

Жене га благосиљају речима а у очима њихо-вих мужева и родитеља светли нешто велико, људско.

Све то види Рада па не може да се смири. Гони га нешто да изнесе и последни комад. И он га је донео и дао. Дао га је да откупи једно гробље другом, а колегиница га тужно посматра са изразом лица којим се прате мученици у лудници...

Потом је и Рада сео и запевао као никад до-тле. Гости су се усхињавали, пљескали нам па и сами почињали да нас прате. Бела и велика ноћ је стајала непомично. Само бледи прах, што се крунио са ме-сеча, танан и фин, праштио је реку и дискретно по-кривао траву, ситу и рогоз, целу пиштолину и наш скуп у њој.

Пред зору смо се дигли ја и мој пријатељ и опростили, у буквальном смислу ове речи, и с дома-ћином и осталим гостима. Били смо уверени да се више никад нећемо састати, ни познати. С тога смо

измењали имена, јер адреса одавно нисмо имали, ко-
лико тек да се опоменемо једни других, ако коме кад
год и до тога буде било.

*

Ни бујна природа Крфа, ни његово благо под-
небље не могаше нас, скоро мртве, лако повратити
у живот. Осећали смо се као у наступу лудила, у
једној огромној лудници, коју је споља окружавало
дубоко море у место болничког зида. Посматрали
смо мирно, без ужаса и без гађења, па готово и без
срца како поред нас падају најрођенији нам. Свако
је чекао на свој ред. Зачуђени Грци радознало су
посматрали сенке што промичу кроз њихове масли-
њаке и као привиђења понирају у њима. А после сваке
појти затицали су по баштама мртваце као после
олујине искршена дрва.

На Крфу сам се налазио са Радом. Он је за-
чудо изгледао добро; и срећен и прибран.

После пола године ја и мој пријатељ ухватисмо
везу на могленским положајима. Између осталог он
ми је јављао да је Рада одређен на службу у по-
задини, да је жив и здрав и да игра у Водену. Ра-
довао сам се, писао му а по мало га и дирао за оне
његове слутње, упоређујући наше нове положаје и
његово пророчанство. Он је ретко одговарао а и кад
је писао био је уморан, кратак и сасвим други човек.

Треће године нашег изгнавства позвали смо Раду
да гостује у нашем војничком позоришту. Долазио је,
играо, изгледао врло добро, али је непрекидно био
стран, сасвим други човек. Такав се и вратио у Воден.

*

Другог септембра 1918. године наше су диви-
зије, као морски таласи шибани олујом, преплавиле
све маједонске кршеве и за четрдесет и пет дана из-
биле на Саву и Дунав. Ту се стало да се одахне од
страшних напора. Нас чиновнике тад почеше разре-
шавати од војних и упућивати на грађанске дужно-
сти. Сретали смо се у полу-порушеном Београду који
није био више оно, што смо ми бранили и оставили
пре три године, већ сасвим нешто туђинско. У Бео-
граду скоро није било Београђана! У толико се сва-

ко од нас осећао срећнији кад је могао да загрли кога од својих пријатеља и другова.

И мени се једнога дана, на Зеленом Венцу, свим неочекивано мој пријатељ обеси о врат. Кад смо изменјали прве речи ја се сетих Раде и упитах га, шалећи се:

— Докле ли је Рада наступио са својом (позоришном) трупом?

У мог се пријатеља јако засветлише очи, али му се уста пркосно развукоше и он ми кроз смех одговори:

— Инација један, баш не хтеде да се врати с нама. Кад ми сви појурисмо у Србију, он онда нађе да се разболи и оде у Африку. Мора да му се свим одбила шљивовица кад се могао одлучити да се тако тврдо ушанчи испод Кап-Матифонских винограда.

*

Да нисам што прескочио, друже? Пролази време, догађаји се лагано заборављају. Али... теби се нешто влаже очи. Горе главу!...

„Политика“
бр. 5048. 14-V-1922. г.

А куд ћемо сада?...

На каменитом повијарцу од пристаништа Сан-Ђовани до изнад Љеша, на простору од седам километара, под шаторима скрпљеним од поњава, ћебади и понеког ветог и прогорелог шаторског крила, по шипразима и под штурим дрветима већ више недеља чами Србија и чека спасилачке бродове, којих ниоткуд нема. Гоне нас непријатељи, глад и ропство а овде нас задржава плава и недогледна пустиња, пуна непријатељских заседа. Још пре него што смо стигли довде, непријатељи су успели да увере наше савезнике о томе, да међу нама бесни колера и тифус. И сад су нам савезници најстрашији непријатељи.....

Али ми чекамо. Изумирено и чекамо, чекамо и изумирено. — И тако ћемо сви помрети па баш и да нас спасу одавде, јер су нам истрошени желудци и истањена црева од дугог нејела, — веле наши савезници. И ми опет чекамо.....

Овде сам синоћ први пут чуо гласан јаук нашега војника, који је умирао на обали мора, не до чекавши од њега спасење. Дотле се мрло ћутом или шапћући, као у сну. Затрпали смо костима све пролазе албанске које су вековима крчили: дивља коза и сирови планинац. И нико не јаукују кад се растави с душом. — Шта ли је јаукуло у несрећном Мачванину који није заплакао кад је палио Мачву, и који није јаукуо кад је закопавао своје топове, са којим је друговао четири године, бранећи Отаџбину?.....

Од синоћ се упорно тврди да ће јутрос осва-

нути у нашем пристаништу један велики савезнички пароброд, који је одређен да покупи све наше избегице. Али све, разумете ли, све који су се макар и на рукама довде довукли. Шапатом се прича, од шатора до шатора, да је наша несрећа стигла и до самог цара Николе, да га је сило заболела и да је он већ лепо загудио нашим савезницима. — Спасавајте ми, вели, Србе или ћу ску војску дићи са источног фронта и пустити Немце у Париз.... Да бо'ме, тужина не боли као свог. И нама сузе очи од захвалности кад се само помене име великог бањашке — заштитника.

Прође већ јутро а ми не престајемо буљити очи и натезати двогледима на пучину. Нема га. Биће да иде заобилазним путем, због сумарена. А ни сумарени, вада, не могу све знати. Само да још не сазнају кад се ми будемо укрцали.

Нешто се задими тамо далеко, далеко, на југу пучине. Lađa! Brod! Niјe... Jeste... Iskapaše очи а прса да пукну... Lađa, opet velim ja. A gde, dve... tri... četiri... uha? čitava flota... Blago nاما, spaseni smo. Vечерас јамачно нико neћe заноћити овде, у пристаништу. A коме буде било суђено да умре бар ћe умрети под лепим талијанским небом.

И некако триумфално завукоше нам се руке у прљаве торбице излачећи и последње залогаје албанске проје, коју је свак скривао од самог себе да би му се нашла у рукама, на смрти, место воштанице... Лагано само... Само још неколико часова па ћe нас све приглрли избавитељ — брод, на ком је пуно и хлеба, лепог белог, давно невиђеног хлеба, и меса, па можда и вина! — Свакако и вина јер... како би се брод могао замислити без вина...

Неки већ савијају шаторе, пакују торбе и спуштају се доле, обали, да би што пре дошли на ред, заукрцавање. Да се пожурими ја.... Но шта ћe ми више овај стари шињел који ми је досад замењивао и душек и јорган?... Идем ја, брате, у Европу. А Италија није гола као Арнаутлук; хиљаде ресторана и хотела, милиони кревета.... Оставићу га овде нек

послужи још коме, ако би за нама наишao и, ако га Арнаути не украду.... И овај лонац, у коме сам па дугом путу узмицања кувао чај, шта ће ми он? Не мислим га чувати као спомен па те дане, а још мање да га приказујем по Француској... Којешта... Збогом, мој лончићу.... Па ипак ми жао што се растајем с њиме. Ову чашу већ не могу бацити. Ма да је у прво време била фдаша па, у одступању и у нужди пресечена концем или дијамантом, служила ми је доњим делом као чаша. Доста ми је пута повратила душу топлим чајем. Понећу је.... И ову прљаву торбу ћу понети, и ако немам јачих разлога за то. Моји суседи бацају и оне коњске конзерве, што су их куповали од Арнаута, по врло високу цену. А што да их не баце? Кроз неколико часова ће имати на броду супу, говеђину, печење и вино... Зацело ће сваком следовати и печење и вино.... Да ли ће бити и вина?.... Није још остало много да се трпи па не треба пунити стомак свакојаким ћубретом, а можда и отровом. Ко зна у каквој су намери Арнаути им продали те конзерве и колико нас је до сад запречило пут из лакомислености и неуздржавања... А наши се бродови љуљају под теретом хране, здраве и првокласне хране... Не би се тек могло догодити да бродови који долазе да спасавају од глади, не ноше храну! Којешта... Пуни су они; то је више него сигурно... Свакоме ће од нас бити најслађи залогај у животу данашњи ручак на броду... Гледај, молим те, како се бесно пуше њихови димњаци. Сила је то, и ко може с нашим савезницима, с Енглезима на мору?... Ове резервне ципеле нек остану са овим прљавим и поцепаним рубљем. Не наиђе ли нико наш гđ, добро ће доћи Арнаутима... Тако... Готов сам...

Сад смо сви у гомили и нико се не плаши бомбе с аероплана, који може наћи сваког часа. А до сад нас нико није могао искупити на презив, нити истерати из рупа и јазбина....

Бродови већ улазе у пристаништа; напред један мањи а за њим, у стопу рекло би се, други, грдно

велики. Многи од нас није видео никад толику лађурину. Сад се лепо види да су само њих два путнички а осталих пет — братни бродови, њихова заштита. Ова два напред лагано клизе по мртвој заливској води, док оних пет круже позади, лаки и окретни као чигре. Посматрамо их двогледима и машемо им рукама и марамицама.

Јутро је пуно сунца, свежине и — соли. Како ли ће бити на мору? Ко да се уздржи од радости кад то не могу ни суморни старци, ни хладни државници и политичари?...

Испред кљуна предњег брода неочекивано се подиже дебео водени стуб и високо у ваздуху распушта у бисер а преко залива одјекну потму тресак. Ми се узнемиријсмо и почесмо тумачити шта то може бити?

— Сумарен, свакако сумарен! — Узвикну један висок и мршав као јегуља господин, са белом и прљавом торбом преко редентота, који му је некад тако лепо стајао и који он, за последњих седам недеља није ни једном скинуо с леђа. — Напали га савезници, види се, — настављао је он журно, узнемирено и као радосно, — па га сад гоне по заливу. Ух, ух, јадна му мајка... Сад ће испаштати све злочине...

Ми се открависмо, почесмо му одобравати и показивати знаке особите радости што ће тај овековечени злочинац пасти у гвожђа. Усне нам се смеше весело и по мало пркосно, а у сваком се срцу, и то се лепо види, лагано слеже лед. Изговори се понека реч, затим се напреже пажња и посматра предњи брод.

— Само ако пређе преко њега торпилер... поче неко, мислећи на сумарен који се, извесно, крио негде у заливу.

— Ни парче од њега неће претећи, — упаде други.

— Боже, а да ли ће се спасти когод од његове посаде? нађе се неко трећи да бојажљиво запита.

Предњи брод као да застаде. На једном му потону кљун до половине и он поче да се врти око

себе и да шеврда. Онај велики брод што је ишао за њим нагло удари назад а пратња му се распушта унаоколо по пучини. Збунисмо се и у мало не разбисмо нос ономе што први гласно изрече нашу општу сумњу, т.ј. да је наш „спасилац“ торпедован или је наишao на мину коју је наместио непријатељски сумарен.

Обузе нас ужас и, у први мах нам повеза језике.... Проклете Швабе, кад пре сазнадоше? То мора бити издаја, издаја. А кад неко узвикну „тоне“! ми га сви блесаво и са исколаченим очима упитасмо: „Ко тоне?“ ма да је свако гледао својим рођеним очима како тоне наш „спасилац.“

— Даве се! узвикну опет онај „неко“ а ми га за то у мало не удависмо. — Којешта, — поче викати на сав глас један бео и храбар старац у цокулама, сељачким чакширама, масном и дебелом капуту и са читом на глави. — Којешта, кажем вам, наставља он све ватреније и увереније, — какво вас дављење снашло. Тамо се десило нешто што се нашим очима лажно пројектује са пучине, а ми, вечне слаботиње и неверници, одмах у кукњаву... Није него још нешто... У сред нашег пристаништа, пред толиком савезничком силом и славом па да се торпедује наш брод!.. Како би то могло бити, питам вас, господо?.. А никоме од вас и не пада на памет да та лађа, на пример, и није обична лађа већ сумарен, савезнички сумарен, неког новог најсавршенијег типа, за кога Швабе и не знају. Можда се он сад спушта под воду да потражи остатке непријатељског сумарена, кога је мало час подавио својим лукавством... изговори старац на душак, па победилачки упршта очима у масу избеглица.

Застидесмо се своје лакомислености и, како се ко и до кога нашао, без уобичајене церемоније представљања, поче да уверава свог суседа о томе, како није ни помислио на тако што. Наше очи већ почеше тражити оног „неког“ што унесе сумњу у доброверне грађане, али се он беше мудро изгубио.

Ми се тад дубоко заинтересовасмо догађајем и

и ни мало не замерасмо нашем „спасиоцу“ што је непрекидно шеврдао, па му чак не замерисмо ни тада, кад две снажне експлозије избацише са њега огромне и узвареле облаке, у почетку са свим белог, после цриог и све црњег дима. Убеђени у моћ и мудрост наших савезника ми смо мирно посматрали и кад се он заронио и кад се вода завршила над њиме... Можда је било заостало по нешто леда у ком неверничком срцу али се то ниједним знаком не показа. И ко зна докле би ми тако јуначки посматрали површину залива да опет онај „неко“ од некуд не повика:

— Кажем ли ја, даве се, браћо, даве се? Ви не верујете и слушате придице те сељачке попекање!...

Почесмо да се јежимо и да дрхтимо, као да нас је заредила нека барска грозница. И кад они што су посматрали двогледом потврдише да виде на месту, где је „спасилац“ потонуо, многе људске главе и руке како измахују по води, наше се очи, пуне мржње и беса зауставише на белој прилици у чити, која се и овако дугачка, још више издужи и глупаво загледа некуда преко нас. Кад онај „неко“ скреса још и неколико псовки на рачун старца у чити, ускрепесмо. Песнице се подигоше и нико се више не би смео заклети у том часу да ће остати ишта од старчеве браде кад се одједном тупоћа и блесавост изгубише са његовог лица, у очи му се поврати ватра и он се згури, пос코чи и чисто цикну:

— Даве се, јакако, али они са нивапског сумарена, који је од нас потопљен, а не наши, никоговићу ниједан!... И његове сухе песнице се стегоше и подигоше изнад гомиле у правцу где потону онај „неко“.

Светина устуче и застаде пред старцем као замађијана. Затим се узруја, усталаса па затутња и окрете се да излије сав свој бес на оног „неког“, не само за то што ју је толико пута обмануо, већ поглавито за то, што је он био тај који је на крају изгубио.

Али он као да у земљу пропаде. Љутња се поче у гомили стишавати а очи враћати заливу, на-

кога се сада лепо видело измахивање руку, између којих су се љушкале на води главе као црне тачке.

... Нитков један, зар он да мене стара и седа учи памети, — брецао је још старац у чити.

Команданту пристаништа, поштованом господину професору Сомићу, који се од некуда створи међу нама, дође одједном идеја да спасава дављенике! У исто време он се сети да је сва наша навална власт овог пристаништа у његовим рукама, па ђипи и викну на чамције, дереглијаше и сплаваре, Аријауте, Турке и Талијане да одмах појуре на спасавање. Али како је он био Црногорац и знао само српски и понешто аријаутски, што му опет достојанство није допуштало да јавно исполи, ваљало је сад наћи некога да заповест преведе потчињеним органима, који су знали и наш језик али су га употребљавали само у шпијунаџи и у понеком приватном разговору. За никакву службеност нису хтели да знају на нематерњем језику.

У трагању за тумачем неко помену госпо'н — професор — капетану оног дунавског капетана, што га је недавно упутила Врховна Команда из Скадра, као инструктора за бродарске послове, а кога је он, још истог дана поставио за старешину своје менаже, налазећи да је капетан погоднији за те послове, пошто у команди пристаништа није потребан инструктор. — Неко је помислио, свакако без довољно основа, да би тај човек био најспособнији да поведе ове људе на посао спасавања, ма им и не знао језике. Али госпо'н — професор — капетан ово пречу и најзад се споразумеде некаквим знацима са својим потчињеним органима. И једна читава флота од барки, чамаца и дереглија, са једним моторним чамцем на челу, појури на место катастрофе, после пола сата од догађаја, кад већ на води није било ни живих ни мртвих. Мртви су се били сакрили под воду, а што је претекло у животу, чудновато али збиља, више је веровало у снагу својих удова и њихову умешност но у бродарску способност ове наше

авангарде у поморству, па је жилаво измахивало најближој обали....

Наша флотила се распушта по заливу и, после читавог сата трагања врати се у пристаниште са неколико десетина спасених особа, од којих сазнадосмо касније: да их је на броду, без посаде, било око пет стотина; да су сви из Црне Горе и Херцеговине; да су се кренули из Америке у Европу пре шест месеци али да у Лондону нису могли задуго добити брод за Француску. Од њих смо тад сазнали и да је потонули брод био талијански и да се разбио на мину коју су наместили сами Талијани пре две недеље против непријатељских сумарена....

Гледали смо празним очима и мртвом душом на плаву пустинју која нам прогута једног а отера другог „спасиоца“, који је у том тренутку спасавао самог себе. Изгледа да је то исто чинила и његова моћна заштита. — У почетку одступања био сам снажан, лак и ведар. Ишао сам напред безбрежно, као да сам корачао с једне планине на другу а данас ми се чини да су ми ноге пребијене и да пузим. Већ три недеље како гледам ово сиво, камено и одвратно брдо и ову исту мирну и минирану луку, од које смо очекивали све а која нам одузе — све.

Из једне честе са леве обале залива испаде један млад човек, врло лепо развијен. Он је готово носио на прсима једну врло младу, лепу женицу, која се тресла од студени. Били су обоје боси и гологлави и, осим кошуља, он је још имао нанталоне а она једну сукњу на себи. Са њих се лагано цедила вода. Две — три избеглице облетале су и утркивале се ко ће боље испричати подвиг младог човека другим и многим избеглицама, које су се згртале око њих.

На послетку сам разумео да је овај млади Херцеговац био толико присебан кад је мина разбила брод, да је свукао себе и жену, остављајући заједно са оделом на крову брода своју осмогодишњу уштеђевину, која је била у злату и чинила приличан тег, а задржавајући при себи само револвер. Затим је бацио своју жену у воду па и сам скочио за њом,

ухватио је, упртио на леђа и, уздајући се у своју снагу и пливачку способност, измахнуо рукама и управио најближој обали.

Али маса дављеника која се нашла око њега, хватајући се за сламку, пронашла је да је он погоднији објекат за спасавање и појурила је за њим. Један га је већ био ухватио за ноге, али се он некако оте и најже свом снагом измицати. Један други дође с бока и обори му жену са леђа. Тада, у место да се у очајању, удави са својом лепом женицом, као што долikuје њему, Херцеговцу, који не сме ни помислiti на издајничко бегство, ма да би сам могоа умаћи, — он је мирно извукao свој револвер и скресао га у чело најближем дављенику, који га је нападао руком. Остале дављенике је у часу напустила воља да се хватају за пливача и они су оставили да грцају, даве се и чекају на погодније реморкере. — После читавог сата борбе са водом успео је да се докопа обале овај јунак, чије име неће бити споменуто никде у списку јунака, али који ће, у очима свију нас који смо га тад видели, остати недостижан идеал мушки снаге и лепоте.

Неколико наших избеглица који су били на тој обали и посматрали из близине ту варварску борбу дочекали су га усхићено па, немајући ничега осим усхићења, довели су га овамо, нама, као да смо мogle имати нечега вине за њега. Па ипак се нису преварили...

За час смо их засули — немојте ни у шали помислiti цвећем, — већ дроњцима од хаљина, које смо мало час остављали свуда, да се загреју. У децембру је овде хладно, а они, скоро голи!.. Чак се нађе неко ко им пружи и парче пексимита. Они нису разумевали колико им је тај човек дао а ипак су се на њега љубазно и нежно смешили обоје, као и на све нас остале. И продужили су дрхтати, а од тог дрхтања као да се све јаче цедила вода са њих...

Пошао сам лагано путем за варош и питао се:
„А куд ћемо сада?“ Потом сам наишao на једну велику гомилу избеглица, која се мешала са рањеним

официрима и војницима што тек беху стигли и, не знајући за несрећу што нас је овде задесила, распитиваху журно о томе; колико их бродова чека, могу ли се одмах укрцати, да ли ће још данас стићи у Италију и т. д.

Вратио сам се натраг пристаништу, коме тек што беху завршила посету два непријатељска авиона. Прикупљани су мртви и рањени. Ови сад што су побијени, мислим нешто, нису помрли толико несрћни, колико смо несрћни ми који смо претекли. И мало ко од нас овог часа не завиди мртвима. Па ипак нико се од нас неће убити, нити скочити у море... Зашто толико волимо живот? Кад сам се добро размислио учинило ми се да га данас вине волимо него икад, и да никад у мирно доба, не бисмо толико за њега дали. Тад смо се убијали, онако у ветар, из љубави или чудних сентименталности. Нарочито ћеми дођоше на ум они омладинци, мањом студенти и студенткиње, који су се онако, као на утакмици убијали, као да су и на том бацању живота тежили за неким рекордом. А данас?.. Како је јадна ова наша природа! Где су нам то заспали част и понос и сва знамења *деце овога столећа* и каква нас то вера вуче кроз овај срам од животног блата?..

Наиђох на једну групу лица, мрачних и, чини ми се хладних као земља. И, кад сам им се загледао у очи, ја сам поверао самом себи да сам у свима, скоро без изузетка прочитao: „А куд ћемо сада?... Заниста, док ми будемо овде, изузев непријатељских авиона никакав брод неће залутати у овај залив.

Крај мене промаче онај старац у чити и оде путем за варош. Почек мислити о њему па и сам пођох за њим. Освоји ме жеља да га запитам: „А куд ћемо сада, стари, а?... Знао сам да ми он не може на то одговорити, па сам ипак све страсније желео да га то упитам. Али га не стигох; можда је сврнуо гдегод.

Корачајући друмом посматрао сам огромне делфине који су јурили дуж обале. Појављивали су се тако у паровима и једновремено, као у низу, кад —

kad naizmениčno iskachući celom dužinom tела из воде, у такту, у неком чудном, замишљеном ритму, који можда није постојао. Услед тога се и добијао утисак са обале да се поред ње тајанствено провлаче нека модра и врло дугачка тела. И ја се нисам много смејао једном нашем генералу, који је био слављен за многе добијене битке, чије су груди биле претрпане, у свечаним приликама, силним крстовима, медаљама и високим орденима, и нашим и страним, — нисам му се много смејао кад сам видео да сав задуван бежи уз брдо, неприкидно се осврћући и погледајући узнемирено, готово успахирено, на заливску обалу. Он је, да би оправдао свој поступак почeo и викати на избеглице да се склањају и тврдио, али и сам сумњајући, да се у залив увукао један непријатељски сумарен, свакако у намери да бомбардује избегличке логоре... Није се ни освртао на два млада официра што су му се наметнули за пратиоце и овда, онда, понављали гласно његове наредбе, не уздржавајући се ни од смеха... .

На месту где је залив сагнао пут под само брдо прави кркљанац! Наишla лака артиљерија од које смо један део успели да превучемо преко Рожаја, и сусрела се са арнаутским двоколицама па се закрио пут. Избеглице се враћају и нагињу на сутеску а и војска од Скадра навире, сустиже и наваљује. Све притискује да продре некуд тамо даље или врло журно, неодложно, а нико не зна ни када ће ни где ће вечерас заноћити. Сваког познијег часа биће на све бољем и бољем пишану ком арнаутском разбојнику. Глади се већ не бојимо: она је с нама и у нама; она је све путеве обележила нашим полуоголим трупинама, чији су једини гробари данас — пси и гавранови. Овде, онде, у страни, опази се по који Арнаутин, увек с пушком и у чучећем ставу, или се тек провуче путем као змија кроз честар. За њега нема запрека. Сви знамо да је он шпијун и он, и поред тога што је уверен да ми то знамо, ипак спокојно врши свој посао.

Кад ми се учини да је пролаз потпуно задављен са врх брда, изнад пута, откиде се једна велика стена и циновским скоковима полети на пут... Осетих да не могу издржати па зажмурих, као кад се у сну догађа нешто немогуће... Само неколико часака по том радосно ме трже пљесак по води и ја брзо отворих очи. — На педесет — шездесет метара од обале, на којој је и даље кркњало, још је прскала вода по заливу. На то је место пала стена у своме последњем скоку с којим је прескочила и пут. — Ала је то био скок!...

Од њих, доле на путу, нико није видео каква им је опасност била над главом. Па ни сад, кад је прошла, нико је није спазио... Дали ли то Бог чува страдалничку Србију?... Осовине су шкрапале, свет се згрцавао, гурао и даље одлазио путем, управо отицао том белом реком од прашине, покрај залива....

Приметио сам да се тмури и облачи од Србије, као да нас гоне сузе што су се просуле за нама, али нисам осетио кад сам стигао у Љеш, у народним песмама прослављени *латински град Л-ђан*, данас, без сумње, најзагађеније место у свему Арнаутлуку, а можда и на целом нашем тропољу. Његове су улице просто гнилиле у свакојакој нечистоћи и гаду, тако да се кроз њих смуком пролазило. У целом Љешу нема ни једне куће. — *Госуда Л-ђанска станују и данас у бијелим кулама*, на спрату, а на приземљу — сва домаћа стока! Док су им људска одећења доста чиста, као и свуд код Арнаута, појмови о помијари и каналу за ђубре, за људску и сточну нечистоћу, измирени су са појмом о улици, која им овде за све то и служи...

Друмом испод цркве Св. Димитрија, обновљене пре више стотина година, познате из народне песме *Милош у Латинима*, која је данас обичан планински манастир, тим и јединим друмом загушила је комора и војска. Од подне непрестано иду — киша и војска, као да једно без другога не могу на пут. Сав повијарац, на коме је манастир, притиснуо шатор до шатора. Још на први поглед ће вично око (а сад су

скоро све очи вичне) разликовати ове шаторе од наших, избегличких. Сви су од жутог платна или платна које је некад било жуто на избледело. И једним и другим су заједничке само многе прогоретине од близских војничких ватара, које се ложе ноћу на походима, скоро увек, па некад и лети... Вечерас се ложе многе ватре јер је много војника који одавно не мају ни шаторских крила. Такви проводе ноћ крај ових ватара, пушећи се с њима заједно до сванућа.. Дизје се дим, пиште дрва, капље зимска досадна и болесна киша. Кроз њу одјекује лупа секира оздо из мршавог шумарка. Преко ћуприје на Дрину, путем између цркве и вароши Љеша, превлаче *гробари*^{*}) између себе, по два и два, некога трећег, опет војника, који се озбиљно одлучио да не иде даље....

Кад је иза мојих леђа пукла пушка потрчао сам и нехотице оном углу, где се ће главног пута одваја споредни, за цркву. Још из далека сам опа-зио једног војника, испруженог леђа по рудини између путева, крвавих и растурених уста. Крај њега је лежала верна му бразметка, крвава на грлићу. Очајање га је нагнало да обзине њен грлић, а палцем са десне, босе ноге није му било тешко окинути обарачу. — Лице му је било страшно жуто, па испијено, као да је тек било извађено из воде. Очи у пола отворене изгледале су некако стинуте, залеђене. Из жуте му косе, на једну малу рупу на потиљку истекло је нешто мозга и крви; сад лагано цури само мозак....

Још једнако преносе мртве преко ћуприје и вуку их тамо иза вароши у једну велику, заједничку гробницу. Можда ће им тако бити најтоплије. Чуо сам да с њима сахрањују и пушке. Не верујем у то али ако је тако, онда се то свакако чини да не падну непријатељу у руке. Нијето с тога што нам није претекло ни толико снаге да бисмо могли измахнути пустим кундаком по сивој стени, већ за то, да сваки наш гроб буде, на неки начин, и у земљи обележен.

* Тако војска зове болничаре.

У неке јаде дошла су два друга, исто тако жута и мртва војника и узели, између себе, за руке самоубицу — друга, па га више одвукли него однели преко ћуприје. За тај поступак нема данас ни увиђаја, ни секције, ни протокола. Сва земља балканска је испуњен протокол наш.

*

А киша једнако сипи, ватре се диме, дрва на њима цврче; двоколице тешко клопарају и закрчују каљави друм. Са источне стране наслоњена је на цркву једна кућица, скоро подигнута од прућа и сламе. Личи на штенэру, само је мало виша. Место врата на њој једно шаторско крило, које је сад, сма-кнуто, представљало отворена врата на овом убогом дому. На сред њега, са слушалицом привезаном за уво седи један млад наредник, у новим а већ поце-паним чизмама. Он предаје телеграме, подстиче ватру пред собом и кува чај. Из његових очију и поса као и са таванице његове кућице, капље вода. Поред манастира пролази један млад и сув официр, застаје пред вратима колибице и загледа се унутра или боље рећи у дим што куља на све стране а највише на врата. Кад му се учини да је некога познао у том диму он, ма да унеколико усиљено ипак весело узвикну:

— Хеј, Шиц, је си ли ти?... Здраво...

— Здраво, Власто, ја сам, — одговара му наредник, исто тако извештаченим, веселим тоном.

— Шта радиш у том диму?

— Ето, читам новине, — одговара опет брзо и духовито наредник, који се, валда, однекуд сетио како изгледа штампана хартија. Затим још брже наставља: Ало, ало, шумадијска...

Официр чека да он сврши па ће опет:

— Докле ћемо овако, море?

— Докле, хм? А шта ти ја знам. Валда дотле докле треба, докле се мора. А где је то, докле је то, одкуд баш ја да знам кад нико други не зна... Ало, ало, не прекидај везу...

Суви се официр смеши неким болесним осмејком, гледа га дugo, са нарочитом љубављу, па пролази...

*

Већ је пало вече. Помишљам: чијој ли ћу се ватри ноћас привући, кад ме изненада јак прасак одвуче на двеста метара јужно од манастира. Кад сам стигао било се већ слегло пуно официра и војника. Окружавали су сви тако једног нашег друго-позивца, исто тако жуте косе, бркова браде, обрва, па валда и очију, у земљаном, жућкастом оделу, од кога су остале, висећи на њему, још само — успомене. Он је лежао на леђима са укоченим изразом запрепашћења на целом лицу. Мени се учинило да је мртав, а одмах затим видео сам, да у том моменту ни он сам није био на чисто с тиме, док не паде нечије питање. Тад се мрдиште његове изгореле, земљосане усне и он простења:

— Ето, неће ме ни смрт... Пошто више никоме не требам, па ни себи, решио сам да умрем, да бих прекратио муке. Легао сам и на грудима упалио бомбу, коју већ одавно чувам за себе, рачунајући да ће ме у часу и свега разнети... А она, гле, однесе ми само десну руку којом сам је придржавао и остави ми јони један јад више...

Затим, као да се застиди свог бола скупи се, брзо устаде и готово отрча негде кроз гомилу, која се расклопи пред њиме....

„Политика“ бр.: 5022
18. априла 1922.

Бомбардовање.

Наш језик још није стекао израз за то злобно иничим неупоредиво зујање за ким јури тресак и односи гомиле зграда несрећне вароши, коју прихудисмо да нам да уточиште. Још ни данас, после три године мира и одмора, ми, које послужи срећа да претекнемо, не пронађосмо реч за то зујање или свирање, тај наговештјај ужаса, кога пре нас не познаде човек. Можда ће сви ови што иду за нама имати јачу машту, а можда ће ужас, кога су посисали с мајчиним млеком, у њиховим устима сковати реч, којом ће се крстити и то зујање и време у ком смо од старих и хладних гробова тражили заштите ми, још неопојани, живи гробови....

Већ смо били почели стицати црте па и одлике скитача из једног недогледног каравана; лагано и неосетно почели смо и физички све више личити једне на друге. Значке, кокарде и ширите поскидали смо сами а хаљине нам се претворише у рите или поспадаше уз пут. Било нас је који смо на једној нози носили београдску ципелу а на другој аријаутски опанак.

Од Косова до Пећи полупали смо скоро све топове, сахранили и оплакали, а у албанским гудурама и мачеве смо поломили и побацали. Од тад су нас на далеком путу више носиле путничке палице него наше изнурене ноге. Иза тих кршева на приморју, чекали су нас бродови и спасење. Жеља да их се докопамо више нас је пренела преко замрзлих кршева него тврда и прескупа албанска проја. А што нас допре до мора уобличи се, сроди, поме-

ша и промеша тако, да се више не знаде: да ли смо ми војска којој не беше равне или голема погорелачка хорда, какву земља не виде...

Чим стигосмо ми, стигоше и они, непријатељи из ваздуха, гонећи нас на целом путу. Укрцавање је ишло тако споро а умирало се, умирало, умирало... Кад год су топови са убојничких бродова или суседних брда објавили долазак авијона, прекидали смо укрцавање, напуштали привремена склоништа, дужности и све, па се растурали по пољанама изван града и завлачили по рововима и јамама док не прође смрт. Нисмо сви пошли да помремо, као што нису ни сви војници пошли у рат да се врате живи... Тек кад зађу по улицама гробари*) да купе изгинуле од бомби и рушевина, обично у вече, враћали смо се у варош да потражимо крова ми, који смо били толико сиромашни и несрећни да немамо ни шаторског крила. А после, дубоко у ноћи, ако дођемо на ред да се укрцамо...

Тог дана још иза првих сигнала било је то зујање тако јако и близко да се није имало кад кривити врат и уверавати се да су непријатељи већ ту, над нама, и да није преостало времена за бежање. Прва бомба се зачу негде око талијанских логора кад свет навали на све излазе и капије и, давећи се у тесним улицама кидиса у поље. Ту негде, у главној улици, у сред оне људске грознице, стао је и Његов аутомобил. Он је искочио, очигледно још ровит од тешке операције, и бацајући узрујан, безазлен и тужан поглед преко узвреле светине, склонио се под римску капију. Та је капија могла још служити као некакав орнаменат у овој албанској вароши, али не и као заклон од бомби с авијона. Преко лица Mu се разливало смртино бледило али с њиме и воља да се уздржи, савлада. Десном је руком придржавао наочари а левом, покадшто, притискивао је шапку да је не однесе ваздух, узбуркан од експлозија. Леђима се наслањао на зид од капије а очима

* Болничари.

је прелетао час преко гомиле, која се разбијала по авлијама, час по небу, под којим су крстарили и кружили авијони са оним кобним зујањем. На левом колену су му поигравале панталоне од нове, црне чоје....

На тресак експлозије која пресели у ваздух и вечношт неколико трошиних арнаутских кућа у околини, сви се пружисмо по земљи и почесмо грчевито припијати за њу, да смањимо висину тела. Парчад од распрунуте бомбе растурала су се левкасто, врх саме површине земљине и била смртоносна на стотине метара у кругу. У пољу је ров сигуран заклон, изузев случаја да бомба падне озго, или сасвим близу. Земља је и овде једини сигуран заклон у колико не прети опасност од варошких грађевина, које се руше од експлозија као куле од карата на ветру.

Њих неколико најхрабријих официра, који се задесише у Његовој близини вада би стид па се брзо и одлучно исправише чим гвожђе прсну преко капије, ма да и они сами беху уверени у то, да њихове кости нису тврђе од гвожђа. Исправише се да се наскоро за тим, чим зашишти права бомба кроз ваздух, опет баце у прашину, пред Њега ...

Ноктима обеју руку копао сам око себе у времеју грозници и притискивао снагом под један брежуљчић од коњске балеге, приписујући му висока одбранбена својства. Чинило ми се, да ми на самим ушима грувају она два велика маринска топа и да ми је неки суседан пожар захватио мозак. На сваки тресак експлозије осећам како ми се врат све јаче приближује уз земљу, а удови дрхте све јаче и страхије. Чујем сам своје срце како лупа, не по грудима, већ по земљи испод њих...

Мом суседу, једном полицијском писару, који се готово сав затрпао у суву балегу и блокирао комад ћем камена и цигле, цури нека слинава течност из уста, меша се са истрошеним балегом и лепи му се по бради. Очи му испале, црвене и урожене као у мртвца. Једини знак живота с његовог бакреног лица показује јако затекла жила на левом слепом оку,

која бије таквом снагом да ме, не знам зашто подсећа на водопад. Одело му је испрљано и изгужвано, као да је било у неком апарату за парење, а у осталом као и у нас свију, који нисмо носили униформу, само још некако тужније. Некад бела ко снег и круто упеглана његова јака готово се сва стопила и обојила бронзаном машћу његовог врата.

Испод њега се грчи један висок чиновник, кога сам виђао у престоници. Увија се и заклања за неки деб-о дирек који се, ко зна откуда ту нашао. Његов цилиндер је тако жалосно спљескан да, у пркос свеопштој несрћи изазива гласан и подругљив смех! Он шапатом довикује полицијцу да сакрије своју црвену полицијску капу бар подасе, да је не би спазио онај с авијона и помислио да је генералска, па да јој у почаст не пошиље — бомбу! А бомба никад не погађа онога, на кога се баци, већ друге, по околини... Јади господин!.. Од страха му се лепо развијају неке боре по дну поса, кад говори... Под ограду и кров суседне куће сабиле се неке наше жене, кријући и умирујући преплашени децу, која овда, онда врискну на сав глас... Мусиманке лелечу по оближњим кућама а успахирени Арнаути утиру погледом у небо и мумлају иеразумљивим језиком. А с лица им ужас стиче до неба...

У једној проваљеној шупи, на двеста метара од капије, чучи и стење један наш прослављени војсковођа, уверен да га нико не гледа, јер он не види никога... Један врло млад официр као да се искрада од некога улицом и свакы пут, чим зашишти бомба кроз ваздух, прилегне где се затекне и, чим она експлодира, лигне се уз исовку и некакво извињење пред тим мученичким светом. Као да је још некоме стало до тога да и њега гледа и слуша! — И он се једнако извињава и чисти!...

Гомила јури улицама, натрчаза на експлозије и ишчезава заједно са уличним идилама, кућама и зградама у црном и врелом диму... А доле, на дну те исте улице, испред нашег магацина, пузи један старац,

сув као смрт, купи просуто жито, зрно по зрно, трпа га у уста, меље и жудно гута, непрекидно тражени очима друго, ново. Он је тако сило заузет собом и својим послом, као да је небо над њим ограђено и да се над њим не може опасност ранирити.. Испод њега, над пристаништем ломи се небо од топова. Високо изнад белих, провидних облачића круже и зује три авиона, налик на три огромна стришљена. Око њих непрекидно ничу и цветају мали, лепезасти облачићи. Из сваког обличића, чим се он појави, појави се и један кратак пламени језик, танак као у змије и — угаси се... Што брже раде топови све више тих облачића осипа се, ниже, пени и развија у неправилним редовима око авиона, који мирно круже, као да им се тај ватромет приређује из почасти. Они се надносе над главне зграде и магацине у пристаништу и сеју на њих бомбе иза којих се диже високо пламен, затим још много више облак прашине у виду крушке од жутог дима... На кеју пожар пруждире цакове жита, који су тек истоварени да нас, премрле од глади захране... Ратни и трговачки бродови распуштали се и врдају тамо амо по заливу. Покрај по неког већег брода, у који је већ утоварена наша војска, изненадно се подигне танак водени стуб и високо у ваздуху разбија у ситне капи... Бродови, који се затекну у близини, још већма се узврдају... А после пуно пристаниште побијене рибе...

Освајала ме је жеља да се претворим у мрава и завучем дубоко у земљу. Чујем како свира у зраку фитиљ од бомбе и очекујем да ми сручи на леђа сав свој страшни терет. А од тог терета стрепи све живо у овој несретној вароши; свему се чини да тај авион кружи управо над њиме...

Бомба се сручи иза саме капије и однесе неколико кровњара у ветар а крупни, гвоздени град попрска капију. Кад се разиђе дим и слеже прашина ја потражих очима авион који је перјао чак иза талијанских логоса. Баца на њих неколике бомбе,

ућутка им топове па се изгуби у треперавој далекој магли топлог приморског дана у јануару!.. И, чим прође опасност у мени се јави интерес и за ствари изван мене.

Кад сам погледао под капију на ногама се држао само — Он! Лагано као корњача извлачио сам главу из рамена, земље и балеге и загледао се у Њега. У мозгу ми се развијала једна мисао... Да ли се Он, у овом часу морао осетити сам у овој недогледној гомили, од које се не хтеде одвојити „док се и последњи човек не укрца?“... Почек испитивати себе о томе: кад би ми се данас указала прилика да се могу укрцати а да Он не може до сутра, дали бих ја дотле одложио свој одлазак, Њега ради?.. И ја, ужасавајући се и презирући самог себе, признах да не бих!..

Изнад нас се лепо осећало да је већ прошла смрт и ми смо дugo и знојаво одахњивали... Доле, у пристаништу још је спадао малтер с кућа од батеријске паљбе са топовњача и крстарица савезничких, које су тукле она два авијона што су кружила над њима...

Како постаје сладак и најмучни живот кад се наднесе опасност над њега! Још никако да одахнемо од страха, који нас је давио два дуга сата, дуга као гладне године.

Неко паде у прашину као да се стропошта с крова а ми сви за њим, сви осим Њега. Бомба тресну испред нас на улицу. Учини ми се да баци на ме сав терет оне рђаве и ретке калдрме што је подиже са улице и да из мене на сто рана потече крв. Срце ми се притаја а удови почеше трнути без крви која је, свакако, брзо побегла из њих...

Зашто баш овде да ми буде гроб?...

А да ли претече Он?...

Отворио сам једно око као да сам се бојао живота... Прашина се слегала и ствари се све јасније помаљале из ње. На левој нози мог суседа прслала јако ципела; из ње све јаче цури крв. Онај високи

чиновник тешко стење а више нас неко цвили Између мене и полицајца лежи комад дечије ручице, на кога се пењу два мрава!.. Кад пре?!.. Зар се тако сва природа жури да одмах расточи све, што год напусти душа?...

Испред нас проваљена цела улица. Нема више ни оне радњице, на чијем је ћепенку јутрос Мухамед — ефенија седео са прекрштеним ногама, пушнио, сркао кафу и очекивао муштерије за шећер, кашике и луле... Он је већ свакако до сад стигао пред ценет, окружен својим верним ханумама. А ми, изглаждели и несрћни изганици тешко да нисмо изгубили место и на небу, са губитком места на земљи...

Засули ме бусенови земље, песак и неки долови покршеног и опаљеног покућанства. Ограда је чак до капије порушена и однесена а иза ње сва одерана једна млада цицарица... Лепо свукла кожу као змија у пролеће... Таман да се упитам откуд она ту, кад ми се поглед залепи за нечија покидана црева, што су се љуникала на њеним опаљеним и одераним гранама... Све очи избуљене, крвате и ужасно празне испраћају далеко, далеко смрт, што оде на тим тицама у облику златних риба...

Јест, Пећ је била страшна пећ у којој смо сами спалили остатак материјалне Србије а довде је требало ићи да се истрезнимо од Поноса и да можнемо сагледати — Пропаст!

*

Гле, Он се први враћа, пешке и полако. Корак Му ситан, брз а лицем се разлива мирна и лепа сета, сива као малтер са капије што се осипа при сваком кораку са Његових краљевских рамена.

Јула 1921. год.

Београд.

„Српско Коло“ за 1922. год.

Клетва.

У крају маслинове баште, на једном старом ђубришту лежи, грчи се и савија Маринко Соврић, поднаредник друге чете, трећег батаљона једног пешадијског пука. Левим раменом, око кога се врти и обрће, као око неке осовине, ископао је већ приличну рупу у коју му је раме толико потонуло, да му се глава задигла као на јастку, његова сува, зарасла у жуту чекињу глава, и сама пожутела као да је од воска. Очи су му сасвим празне и стинуте, као лед на коме се ништа не огледа. Изаша њих више нема душе. Душа му се још види у носу и у немирној јабучици што игра све брже и залеће се од дна до врха грла.

Ни од њега се, као и од толиких других не откида ништа сем душе и по неког, једва чујног уздаха. Још једнако свестан он се гаси као кандило у коме је нестало зејтина. И он осећа како у кандилу његовог живота присти, пузака и додорева жижак. С његовим кандилом угасиће се и кандило његовог оца, па чак и његовог деда, Пантелија Соврића, Карађорђевог усташа и јунака, који се до станости није хтeo манути хајдуковања. Тек кад га је печело издавати око, сишао је Пантелија са Рудничких гора у питомо Посавље, и ушао у кућу некој удовици. Једно другом су били таман добро дошли: њему кров, њој муж, ма и старац. У шездесет првој години добио је Пантелија сина а у деведесет петој првог унука. Идућег пролећа је спокојно заклонио очи, а Маринко је рођен на дванаест година после

дедове смрти и једини се одржао у животу од његових четворо унука...

Маринко је био у годинама кад је, по сељачким приликама, човек већ матор, а по варошким још доста млад за женидбу. Те су године испод тридесете или недалеко од ње.

Рођен на селу, одрастао у вароши, није ни могао против варошких обичаја и традиција. Чекао је на време и ред, а то још није било дошло. Можда је и било дошло али он то није ни знао, ни осетио. Брак му није био непознат, нити је он кад проглашио у чежњи за женом. Чим се поверило да се он већ доволно мушки осећа, одвели су и њега стварији другови, обученог и накићеног као младожењу, у једну од оних поћних трговина на Дунаву, пред којима по целу ноћ гори, ни сам Бог вада незна зашто баш — црвени фењер! Можда зато што је он и једини споменик над гробницом нашег варошког стида, и, што се он једини црвени од тог севдисања, уздисања, цике и беса, кад се жени на сат и на динар, уз коњак, малину или кафу и тужан мирис мошуса.

Кад су његови врињаџи на селу стекли већ и по треће дете, он је стекао тек прву, значајнију љубав... Намамио је једну фабричку радницу, лепушкасту али сакату у леви кук и, обећавајући да ће је узети за жену, преварио је. То га није стало много труда јер је лаковерна девојка много сањала о срећи. То је урадио „пробе ради“ и ради тога да задовољи своју људску сујету, да је и он некога „преварио“, кад већ као човек има арака на то.

Кукала је јадница кад је осетила да је драган напушта, знајући да јој после тога неће више бити места ни у очевој кући, већ да мора, или у Саву, или тамо доле, у Јеврејску малу, где по сву ноћ циче оне пијане девојчуре, и где, прича се, лумпују и пију са сваким мушкарцем, кога никад дотле нису виделе, и коме одмах седају у крила, чим се он спусти на канабе.

Ужаснута од тога она је преклињала свога

Машу да је не оставља. Цвилила је и заклињала му се да ће га волети као Бога, и да ће бити најбоља жена на свету. Равнодушан према њеним боловима он је за то време пакосно погледао на њен скраћени кук. Најзад га је и она разумела па избрала Саву. Вода тајну није одала а у великим се варовштима мали догађаји — брзо заборављају...

Сад му се чини да га неко тајно посматра и да му, и против његове последње воље, непрекидно нешто прича и казује. Помиње му сва непочинства, зле страсти и немире, и као да намерио увеличава грехове његове, дотле добро закључаване природе, која се никоме није поверавала. Тешко му је што он, овако немоћан и скришен мора све то да слуша и преживљује, све што је чинио кад није много мислио, кад није хтео да мисли. А за то време док га невидљиви шаптач опомиње на прошлост, нечија тучана рука завлачи му се до дна утробе и крвнички је меша и чупа.

Тек пре пет месеци, за време великога напада Макензенових армија на Моравску долину, нашао се он поново са својим друговима са села у чети и у борби. Били су га већ и заборавили, јер није с њима дошао да служи рок. Рат их је опет све прикупио, здружио и поравнао, као раније школа. А и рат је био у ствари велика школа, али само у коју се не позива свако поколење.

— Благо њему, — говорили су његови сељачки другови, — што никога није оставио *од срца*. И да му није старог оца и оне уdate сестре, од којих се давно иначе одродио, ко зна да ли би се која суза скотрљала за њим, ако погине. И њега да су питали о томе пре годину дана, он би се сложио с њима, али од пре неколико месеци, а нарочито од како му је остао за леђима Везиров Мост, он мисли сасвим другчије.

Да му је нешто остао један синчић макар и од оне сакате Милеве, колико би му лакши био овај пролазак Албанијом? Не ради тога да би имао ко да му пали свећу и држи славу, као што се то

обично каже, већ што осећа да тада ни он, Маринко, Маша Саврић не би сасвим отишао у мрак, као што ће отићи још данас, кроз сат или два, најдаље до заласка сунчевог, за ову маслинову башту. А туга родитеља за незбринутом децом ипак мора бити мања од његове туге, што није ни постао родитељем. Он је убеђен да је свако, ко је остао самац, морао тај бол осетити дубоко, само што га је свако без изузетка скривао од самог себе, као неку срамоту осећаја.

Ни стотину метара нема од Маринка до морске обале, чијом се дужином протеже један колски пут. Ту је јуче око подне искрцана његова чета. Ту је и ноћила и јутрос се помакла некуд даље, горе узбрдо, а он остао. Није имао шаторског крила те му је остатак снаге претукла ноћашња кишна. Од јутрос је било и сунца, и облака, и опет сунца, и опет облака, али он то готово није ни примећивао. Ништа га се више не би тицало само да му овај тајни шаптак не досађује и да га она тучана рука не чупа по трбуху.

Већ га је туга напуштала а и болови су ишчезавали. Лак и мек, одавно наслућивани занос, заводљив и сличан неверној жени, која својим загрљајем продаје и своју и туђу част, освајао га је. До мало час он се свом снагом бранио од тога заноса, од кога је страховао кроз целу Албанију. А сад се не брани; сад му је чак и пријатаан. Још да му се не завлачи у stomak она тучана рука, сав би потонуо у сладак сан.

А кад прође то чупање у stomaku и целој утроби учини му се као да му неко лепи теме хладним блатом. Од тога му је пријатно и хвата га језа. Његово сопствено теме тад му се чини да је без коже, и да му је лобања толико порозна, да се блато додираје с мозгом. Од тога додира пред њиме црвени се сав маслињар, а раме му тоне све дубље у ровито ђубриште, док се цео предео са морском обалом љушка као колевка.

Јутрос рано прошао је поред њега један одрпан човек и, кад се вратио, поднео му је под нос и гурао међу стиснуте вилице једну дебелу кришку сељачког хлеба. Тај је одрпанко нешто мрмљао, што Маринко није разумео, али му је разумео онај сјај у очима. С великим је напором истиснуо Маринко тај хлебац из уста, да га не задави. Чинио му се да је тврд као церова кора, а није му ни требао више.

Сад га опет неко дира по глави, као да га пина по мозгу. Шта то хоће још од њега? Што га бар сад не оставе на миру. Он је сасвим војнички изнео своју пушку којом је бранио земљу. Могу је сад послати у музеј, јер од сада само њему и припада. Ту је могу после гледати и непријатељи, ако хоће; то ће их много мање стати него у Србији...

Неки доброћудан куцов пришуњао се па га лиже по врату, а онај *неко* нагиње му се над уво и шапће:

...Клетва се испунила.... Сећаш ли се речи своје покојне баке: „Да Бог да, сине, до мора дођи, кад си такав“.... А ти, ето, најаш и на море, јер се на земљи ниси могао зауставити и смирити... И они, што помреше на лађама, на путу од Драча довде, сви су они исто тако уклети. Њих су морали клети много и горко „да им се ни за гроб не зна...“ Замало па се ни осталим неће гробови познавати јер ће, пре но што ће се ова земља слегнути на њима, преко њих запарати туђински плугови.

Кад му дотужа он се стаде грчти, превијати и цвокотати зубима, да би заглушио глас тога невидљивог.

Али невидљиви тад постаје видљив. Као да је изникао из ѡубришта појавио се пред њим, одједном и на његово запрепашћење, поп Захарија Мостић, свештеник господњи у храму светог Илије, села Мољца у срезу и округу Ш-чком. Мрког лица а беле светитељске косе и браде, па му вели: „Ето в'иш, дође и на те ред. Ти си се онда подсмевао мојој пратњи и говорио: „умиру и попови“. Умиру јакако, јер се нико не венчава за вечност већ за земњу. То

се венчање зове црквеним језиком опојање. Дабоме. Мене су бар опојали а тебе, ... а вас... колико вас безбожника неће бити, ни опојано? Па ни сандука нећете имати, али то је већ данас обична ствар. Чујеш ли како лупа будак?....

Соврићу се заиста учини да неко будака негде у суседној башти; биће да је тамо одкуда допире поморанџин мирис... Поп Захарија се најзе, валда да га пољуби у чело, а он се од тога толико препаде и диже руку да одбије ту поповску утвару, кад му се учини да то и није поп Захарија већ неко други, стран. Биће да је Грк, шпијун.... „Ух, брате, зар ме не познајеш?“ вели му сасвим гласно ЂокаMarić, његов стари друг. Али откуд он ту кад је остао рањен у Србији. На глави му је капа са црним крстом на челу... Мора да је и он умро, јер мене сад обилазе само мртви.

Па га Ђока окупи да му прича о њему. Као да му само то сада недостаје. Маринко га преклиње погледом да га поштеди, али се Ђока чини да то не види. Соврићу се свезао језик па ни речи да проплови. Подиже руку да га одгурне али и она клонуло пада. А Ђока развезо, па све оно старо. Окупио га са препричавањем свих оних афера, које је распиривао преко њих двојице мршави власник њиховог „сатиричног“ листа ... Прича му и све описује, као некоме страном, кога много забављају ове ствари. Њега, међутим, свака ова историја срами и боли.... А тај Ђока, досадан је кћ муха зукача. Већ је лепо и он почeo да зуји....

Маринко Соврић мораде да отвори очи али у место Ђоке сад угледа свог ујака Ивана, који је умрд од колере на Брегалници. Он весео, смеши се, па га опет зачикава као некад, кад је Маринко био тек седмогодишњи дечак. Кућа ујакове мајке била је у близини куће Маринковог оца и Маринко се тада више у њој бавио него у очевој. Његовом је ујаку тад било око осамнаест година. Био је већ момчина али се од Маринка није много разликовао сем тога, што је носио и гаће и опанке, којих Маринко није

још имао, и што је вршио по неке послове, на које би га старији више натерали, но што је он сам ишао. Сав се топио од уживања кад је могао да Маринко, осетљивог и размаженог, зачикава и дражи.

— Чик, вели му, да разбијеш онај прозор.

А Маринко, да му опет покаже како ће све учинити за „чик“, узима камичак по камичак и гађа у прозор дотле, док га не разбије. Ујак му се за то време церека као луд, а чим се појави опасност од грдије или батина, он вешто измиче, скрива се и прави се свему незент. Маринко по том обично добија бatinе, али се увек држи охоло, зашто га после ујак хвали и упоређује са *правим јунацима*, који никад не плачу.

Други пут Маринко прилази казаници, под наслоном, коју чува ујак Иван Мутан јесењи дан, небо плачно, а један повремени и тајни ветрић пирка издаљине, повија дим и враћа под наслон, под којим кључа казан са комином. Неки мир се разлио преко ливада и њива па се пренео и на дворишта из којих се не чује нико жив. Ни пса да лане. Понека тешка капља као да се одвали од облака и пада на пут, на коме спава доста дубока река жуте прашине. Под наслоном, до казана стоји велика дрвена табарка пушна већ узвареле воде од бакарне луле која спроводи кроз њу тек испарени алкохол из казана у вучију, подметнуту с друге стране табарке. Под казаном гори јака ватра од церовине, а у њему шумно кључа комина. Ујак се сагнуо и домеће дрва на жар, а око његових се колена умиљава једна матора, тиграста мача. Она је прва приметила Маринка па му је изашла на сусрет, истерујући са својих леђа грбу у вис, жмиркајући и обигравајући око њега. Тад га је и ујак приметио и одмах се почeo смејати, весело и обешењачки. И, немајући предмета за шалу, њему се поглед случајно омаче и паде на мачку, а с усана му готово само слети:

— Чик да бациш мачку у табарку!

Тек што је он био изговорио, Маринко, ништа не размишљајући, зграби мачку, испе се на малу, ка-

запску столицу и баци је у врелу воду. Јадна животиња, чим се повратила од првог ужаса при додиру са врелом водом, запливала је и загребла уз дуге од табарке свом снагом своје жилавости, испузала се, искочила с друге стране па одмах стругнула уз најближу шљиву, остављајући за собом траг од воде и своје чупе, која се осипала са њене полуобарене коже. Призор је био и жалостан и толико смешан, да се ујак Иван ваљао по земљи и цепао од смеја, док је Маринко стајао збуњен и забленут у мачку, која је тек сад стигла да са шљиво одјауче сав бол свој.

На дреку мачке дотрчала је бака, Иванова мајка, која је била и мати Маринкове матере, па кад је видела да јој љубимица изгледа као одерана, тешко су јој замаглиле њене старачке очи. Одмах је проникла у догађај, подбочила се рукама, окренула се Маринку и цикнула свом снагом:

— Шта уради, несрениче један?!... Затим, поражена болом почела је да куне, а реч јој је застајала у грлу:

...Е, да Бог да, синко... да Бог да... кад си такав... до мора допирб, да Бог да!...

Кад је то изговорила, цептећи као јасиков прут, просто се скљокала на земљу, уверена да је изговорила нешто ужасно, немогуће... И, заборављајући потпуно на несренину мачку она је запевала у бунилу страха, као у грозници, што се толико могла заборавити да сама на своју крв баци најтежу клетву, коју је могла измислити...

Кад се мало повратила, кад јој је одлакнуло у души, сетила се поново мачке, устала и почела је молити да сиђе са шљиве. Али се маци није слазило.

Најзад, пошто мачка није смела доле, а баба није могла уз шљиву, она је у очајању зграбила једну суву грану и стала њоме да млати по Маринку, као по бркљачи са зрелим грахом на гумну. Он се претурао и опет дизао, али није хтео ни бежати, ни плакати, и ако су му се кривиле усне. А молити ни за живу главу.

И њему је жао мачке и он се већ у себи зариче да јој вишне никад неће „на жао“ учинити. Не би ни малочас да га ујак није зачикао, па после онако вешто умакао од бабине гране. Све је било због тог проклетог „чик!“

Тај његов ујак — спадало ни сад га не оставља. Једнако му помиње давно протекле догађаје и представља их са таквом снагом да их Маринко поново мора преживљавати.

- Смеши скочити у бару?
- Ко? Зар ја?
- Ти, ти.
- Смем.
- Не смеш.
- Смем, велим ти.
- Чик!

То „чик“ још није ни пало, или иако је пало, пало је пошто се вода завршила над Маринковом главом, уз крт и безочан смех његовог ујака. Тај ведри и безбрежни сељачки момак, који је увек налазио разлога да се смеје, скочио је за њим у бару и извикао га пре него што ће се удавити, положио на траву и, док је дечко повраћао прљаву воду, у којој се купају свиње, он се сав предавао страсном смејању, које је често прелазило у подврискавање, и било код њега нека крвна потреба.

Слике се брзо понављају, трепереле, пролазе, одлазе да за њима нове дођу. Ето, ујак се опет нешто смеши и почиње причати, а пред њим се појављује слика воденичне бране у њиховом селу, на којој се сунча после купања он, његов ујак са неколицином својих другова. Сви голи, леже и паре се а пред њима лежи жута и поспана сеоска река. Као да се и она сунча с њима. Маринко наилази и моли ујака да га научи пливати.

— Не можеш ти то никад научити, вели му ујак.

- Могу, — одговара поуздано Маринко.
- Јок, — одбија ујак и већ се уздржава од смеја.

— Могу, — понавља дечак, али сад и сâм по мало сумњајући.

— Е, кад можеш онда се скидај.

Маринко није имао на себиничега сем дугачке, сељачке кошуљице и сламног шеширића на глави. То је спало с њега у једном магновењу и он је пршао ујаку с оним истим, наивним поверењем, с којим је онда пришла њему она мачка код казана. И онако исто, као што је он тада зграбио и бацио мачку у табарку, зграбио је сад њега ујак својим снажним мишицама и бацио га у реку. Вода је престрављеног дечка прогутала, па га одмах избацила на површину, и то само за часак, по неком чудном закону природе, вальда да још једном види свет, па да га онда прогута за навек. Јаукнуо је на сав глас и одмах потонуо. У свом ужасу и у оној тутњави, коју причинјава шум воде на човечији слух при купању, Маринко није могао ни приметити кад је ујак скочио за њим, па ни кад је искочио на површину, његов збуњен мозак то није схватио. И, кад је био убеђен да је „све свршено“, било је у ствари тек почето, јер га је ујакова рука нашла, зграбила и као торбицу изнела из воде на другу обалу. Пошто је повратио један део прогутане воде и мало се одморио од изненађења, ујак му је показао како се ради ногама и рукама у пливању и како се одржава равнотежа, па га је, на његово највеће запрепашћење, у пркос отимању и запомагању, зграбио за рамена, издигао и опет бацио у реку... Маринко је потонуо, искочио, врснуо и почeo грцати, а ујак му је довикувао с обале:

— Пливај, море!.. Тааако... Разма'ни рукама...

Маринко је пљеснуо два-три пута рукама по води и опет почeo тонути. Ујак се у часу створио крај њега и изнео га на брану.

Чим је мало предахнуо и освестио се, Маринко је зграбио свој шешир и кошуљу и нагао да умакне из руку опаког учитеља, ма да је веровао да је „прва лекција“ била већ завршена. Али му ујак није дао мрднути; вальда му се допадала ова учитељска улога.

— Овамо, бре. Мислиш да се тако учи пливање, а? Затим га је зграбио за рамена па опет — ду, у воду!

Кад је скочио на површину сад је Маринко и сам почeo да маше рукама и да граби воду. Упирао се свом снагом да се одржи на њој, али узалуд.

Чим је потонуо ујак га је извукao, али му више није дао напоље, већ је, стојећи у води до грла и придржавајући га једном руком, нагонио га да се вежба. Дечко је јадиковао и грчевито се хватао за њега а он га је отискивао и остављао самом себи. Ако би се Маринко згодније ухватио за њега, онаки је учитељ умео да за часак испчезне под водом. А чим би Маринко почeo тонути, он би израстао из воде и придржавао га руком.

Тако је та обука трајала све док Маринко није помодрио као чивит. Тад га је ујак изнео из воде и положио на траву, па се окренуо друштву, задовољан послом и осећајући ону своју неодоливу потребу за смехом, од кога се „при послу“ малочас морао уздржавати...

Трешти брана од смеха, а ујак ће кроз смех:

— Јакако. Хоће човек да плива... Вала браћо, ако се усуди да још који пут уђе где у воду, — биће пливач.

Дотле је Маринко слушао а тад је већ осетио да се може усправити на ноге. Скочио је и у страху да се „обука“ не понови, стругнуо је свом брзином кући, гд и бос преко оштре стрњике.

Ујак се није преварио.

Маринко је, после оне прве ујакове лекције наставио вежбање на бари, више куће. Затим је сишао на поток, у ком је било мало више воде, па се онда одважио и на реку, и то сам, без икакве пратње. — После четири године он је своје вежбе довршио на Сави и тад је почело да се прича о њему.

Маринко Соврић био је у трећем разреду гимназије учитељ пливања својим друговима, а у четрнаестој години већ славан пливач. Сем многих другова, које је научио пливати, памтиће га за дugo и

многе Ш-чке госпе, бар оне које су се показивале да имају слабије живце.

И слика почине...

Широка, бела и још снажна река дере испод Ш-чког града. На средини те велике пограничне реке седам воденица у реду, једна испод друге. Врео јулски дан при kraју а нашу обалу притисле безбројне по-родице. Једни се купају; други сунчају, трећи једу; госпе кувају кафу „на шпирту“ и часте се. Хиљаде душа у води; жагор допира чак на другу страну, кад Маринко исплива са друговима на предњу воденицу. Ту, док му дугови висе обешени о воденичне балване, да се скрију од очију са воденице он се закачује на витао, који га износи на висину воденичког крова. Окретношћу веверице с витла се пребацује на воденицу и пење на врх оцака. Ту се исправи и јаукне на сав глас, да тиме многобројној публици са обале скрене пажњу на — представу. Вода пребаци појачан глас и хиљаде душа устрепте, заједно са становницима воденице, кад се Маринко одозго стрмоглави у воду и ишчезне. Сујеверни воденичари не верују да је то могао бити крштен створ, а људи на обали имају муке док поврате жене из несвестице... Наравно, нико не види кад се онај обешењак појави из воде, испод воденице, ни кад се закачи на другу испод ње. И другови му се спусте тамо и представа се понавља. А никога није било да тог зулумћара одатле отера, или да га намора да призна какву вишу власт на води...

Све се ове слике понављају и сада са толико живота и снаге, да је Маринка већ облио зној од преживљавања. Гори му и чело, и уста и груди. Проклиње ујака јер нема снаге да га отера, а не може више да га слуша.

Али он је умро, шта је мени данас? чуди се у себи Маринко, напреже се и отвара очи. Никога у близини. У реткој, маслиновој башти дубока тишина а над њим једна већа крпа од облака, прави му сенку. Испод њега запљускује немирна морска вода.

И, као да се настави приказ прекинутог

филма, он угледа себе као малог несташка и велику штеточину, где намарно отвара велику капију од очеве баште и пушта говеда у млад купус. Знао је колика је то штета, али га се није много тицало. Много је важније било за њега задовољство, које ће настати, кад ове велике и снажне животиње полегну по башти и почне једно велико рускање главица. Једном је раније случајно неко оставио ту капију отворену и Маринку се необично свидела ова говеђа гозба, па би то хтео и сад да посматра. Знао је да ће иза тог уживања доћи *вруће* батине, али се он на њих толико свикао, да би му било необично, готово незгодно без њих. Избиће га отац или сестра, или чак неко из комшилука, ако случајно тада наиђе и види говеда у штети и Маринково блажено и развучено лице у посматрању.

У то време су му претили строгошћу учитеља и школом. Али он освоји и учитеља и школу добрим учењем и неокану се својих обешењаклука. Сваки дан је била окрвављена понека глава, његова или чија друга, свеједно, сваки други дан је доносио кући разбијену таблицу. Отац је био принуђен да набавља те таблице на туџета, и да му их замењује сваког другог вечера а понекад и чешће, после редовних и свирепих батина.

Дахнула је школа, дахнуо је учитељ а одахнули су и родитељи кад су га одвели у гимназију и оставили у окружној вароши. Три месеца пре тога претили су му чувеном строгошћу „провисора“.

Маринко се ту примерио и био прилегао на рад. Три разреда је свршио врлоб добро и, таман да родитељи кажу „Помози Боже“ а њега истераше из четвртог, што је пушио у учционици.

После славних и надалеко чувених батина и дугог размишљања отац се одлучи да га да на занат. Тада све што је познавало Маринка узвикну:

- Ни два дана неће скрасити на занату.
- Побећи ће! говорила је забринута родбина.
- Побећи ће. Побећи ће, — тврдили су злуради суседи.

— Е нећу побећи, па да ме деру тамо, — зарече се Маринко.

На то су се чак насмејали и родитељи; само је ујак тврдио да неће побећи. На жалост ни њега нису ценили више од Маринка, па и нису обратили пажњу на његово тврђење.

Али Маринко сверова. За две године његовог учења заната био је судопера, куварица и арија, много више но ученик у радњи. Јео је горак хлеб и батине, заборављајући да је икад био ћак. Његовом је мајстору ишло у рачун да он о року не положи занатски испит, и да га комисија, као приглупог, остави код њега бесплатно још коју годину.

У пркос свему он не хтеде побећи, а кад дође занатки испит, он га положи врло добро. Тада, од једном, његова до јуче он свакога презрена шегртска фигура, порасте у свачијим очима. Сви му се почеше љубазно окретати и разговарати с њиме као са себи равним. Мајстор и калфе у радњи навалише да и даље остане код њих, са платом, али он одби. Ни од суседних мајстора, који од једном прочуше за њега, не хтеде примити позив, већ се једне ноћи изгуби из вароши.

Десет година нико не чу за њега. Најзад се некако сазнalo и он доби писмо од оца, у ком јадни сељак кука за њиме што „оде тако далеко те пропаде у коцки и пићу“. Сељаци нам се свете, пише стари, — „и за те веле да го и бос чепаш београдску калдрму. Кад ја наиђем међу њих, они ме тад теше, ко бајаги да су чули да ти опет учиш за *господина*. Неки ми се у очи подсмевају како ти тамо „свршаваш сва права“... Мајка ти је од туге прецркла, а и ја ћу скоро. Но макакви јади да су те задесили, синко, одмах да нам се јавиш, или ћу те проклети“....

Маринко се није хтео одмах јавити, али се спремао да оде у село. И стигао је таман кад су стигле и званичне новине, у којима га се отац одриче, као „недостојног сина и пропалице“...

Тешко је било повратити старца из оне дубоке погружености, у коју је био потонуо тих дана, а не убити га превеликом радошћу и казати му: да оне вести нису биле лажне и да је он заиста свршио „сва права“, мучећи се и учећи у Београду... Ипак се на крају све лепо свршило и он се још живо сећа оног поштовања, које му, као *равом* господину почеше указивати сви сељани чим дознадоше да је он заиста свршио школу. То велико поштовање преишао је и на целу кућу његовог оца.

И Маринко Соврић, мало закаснели али дипломирани правник, био је већ у преговорима за једну „паметну женидбу“ кад изби Светски Рат. Потом су га позвали у ђачку чету, одакле је као поднаредник, упућен у трупу пред одступање....

Чудноватом чекињом шуми морска вода. Као да непрекидно прича и казује неке велике догађаје. Маринко би покушао да разуме тај њен језик само кад би га оставили на миру.

Једна муха му пала на препуклу усну и си-ше. Два пута ју је отерао а она се опет враћала. Последњи пут је дошла с њоме и једна мала и за-вукла му се у ноздрву. Он ју је терао нервозним покретом главе и слабим дувањем на нос, па кад она није хтела отићи, он се помирио с тиме.

Сад му се спава и можда би још и заспао да није тог досадног келнера, што непрестано чисти чаршав на столу, испред њега, очекујући бакшиш од господина Соврића. А њему, као за пакост, није претекло ни крајџаре у цепу. Келнер окупио па једнако млати пешкиром по чаршаву и кришом погледа, маша ли се једном господин — Соврићева рука за цеп, где стоји ситан новац.

— Та доста више, истера ми очи тим пешкиром, — виче господин Соврић, трза се и поглед. Затим брзо затвара очи као да се плаши светlosti.

Непрекидно га зову. Куда? То нико не вели, а само досађују... Сад опет та голуждрава дечурлија, безобразна као врапци, навалила преко плota

па га вичу : „Маринко Соврићу ! Маринко Соврићу !
„Ајде с нама“...

Откуда овде толика наша деца. Наша су, јер га
српски зову. Њему се сад спава и он ће да се одмара
на шта буде.

Она тучана канџа опет му згужва црева.

... Да си оставио само једно дете... шапуће му
онај глас, који је сад могао бити и *ничији и свачији*.

— Да си се бар смиловао и узео ону грешницу, што
те је онако преклињала и што је за те онако лјуто
страдала....

— Да бог дâ до мора допирô, — оте му се са
усана и, одмах му се учини да то и није *његов*, већ
њен глас.

Он отвори очи и остаде са расиреним зеницама
према путу, којим су тада проношени остаци, што
су припадали једној далекој, прекоморској земљи...

„Политика“ јула 1922. год.

Гласање у рову.

.... Хоћу да вам причам, пријатељи моји, једном ретком јунаку, кога су многи познавали, кога и данас познају и воле многи становници једне пострадале, велике србијанске паланке. Ја сам га волео што није био један од оних безбројних, који су гинули за славу, одличја или високе чинове. Он и није био јунак те врсте већ нешто сасвим друго, ређе и симпатичније...

Велико очево име осигуравало му је веселу будућност, као јединцу, маженом и раскалашном, док је игра случајева и прилика спремала, и њему, и цељом његовом народу — непредвиђен пут. — Назваћу га просто Николом Пантићем, јер ми његова скромност не би опростила индискрецију, и одмах отпочети причу.

* * *

Кад смо се сакупили и пребројали на Крфу, нисам се мало зачудио, што сам затекао, у једној чети б. пука — и Пантића! Јер у то време није било ни једне мреже на свету, па ма како била честа, у коју би се могао уловити ма и један богаташки син, на пространству савезничких мора и земаља. — Пантића смо сви знали као врло доброг друга али и авантуристу, каквих није имала ни наша, по томе у своје доба гласовита варош. Осим тога, он није

имао чина у војсци, и, ако се не варам, био је оглашен за службу у позадини.

Кад сам ја дошао у чету, он је већ био ста-
роседелац у њој. Зарадовао ми се и представио ме
новим старешинама, пошто је он у неку руку био
домаћин у чети. Он је сам називао, у шали, сваког
отреситијег војника „домаћином“ а командира чете
„главним домаћином.“ Официри и подофицири су опет
њега ословљавали са том титулом, те је тако цела
чета разуме се, само у часовима одмора, добијала
неки веселији изглед и фамилијарнији круг.

Официри у чети су били сви из резерве и се-
љаци из околине вароши. И они, у том интимнијем
часу, још никако нису могли да изменјају своје у-
логе из грађанства. И даље су сви ословљавали
Пантића са „Ви“, док се он њима обраћао са „ти“
или са „домаћине.“

Официри су се често скupљали у његовом ша-
тору, који је био и четна канцеларија. Пантића је
командир просто натерао да буде четни писар, јер
није било писменијег у чети, кад је он дошао. Осим
тога и сами официри су се врло мало разумевали
у тим административним пословима. Ти добри се-
љаци, често и врло храбри јунаци, нису никако мо-
гли заборавити Пантићев положај у грађанству, нити
му не признати умну надмоћност. С тога су му ну-
дили врло често предлог за унапређење и чудили су
се томе, што он неће да буде старешина у војсци.
Ни онда, кад више није имао куће, ни имања, нити
какве плате или прихода, па ни гроша у цепу, на
бескрајном и језовитем путу изгнаничке Шумадије...

— Овако, брате Милане, полако и све са на-
родом, — рече ми кад уђох под његов шатор. — А
како буде народу, нека буде и нама. Ја ни себе а ни
друге наше не могу да замислим на други начин...
А и шта би, на послетку, у Француској? Заклони-
ћеш главу од експлозива и гвожђа, али душу од са-
жељења и презрења — нећеш! Овде, кад ми буде
најтеже, ја упитам, на пример:

— Домаћине, Ивко, кога ћемо сад гласати?...
Цела чета пада у луди смех, а лед се лагано топи у нама. Тако пролазе дани...

Баш кад он заврши говор, нечујно се отвори горње крило на шатору, у коме се јасмо, и једна врло млада, готово дечачка глава, упаде сва до рамена у писарницу, па се заустави и заврши шаторским крилом.

— Јел' тако, домаћине? — упита Пантић и упери један нарочит свој, и весео и подсмешљив поглед у ту, голобраду главу.

Глава се насмеши и готово стидљиво рече:

— Не знам о чему зборите, госпон-Пантићу.

Регрут и многи војници, који су Пантића боље познавали из грађанства, видећи колики углед ужива и код старешина у војсци, ословљавали су га са „госпон-Пантићу“ и ако није имао никаквог чина у војсци.

— Кога ћемо сад гласати? — упита Пантић.

— За оне у Вранчуској, — одсече хитро глава, смешећи се учтиво.

— А наше жене, у Србији, кога ће оне гласати?

— Валда за оне, што се вратише кућама. Нас сигурно неће, јер смо отумарали у свет. А богами, било би још веће зло, да пођоше сви овамо. Оно мало проје, што још затекосмо у Црној Гори и Албанији разгодили би за неколико дана, па би потом сви померли.. Баш нико не би ни допрдо мора, нити би тамо ко дочекао савезничке лађе. Овако нас би много мање, па и од тога, нешто помере, а нешто претече. Али имамо ми још доста да се проређујемо. Ако се врати у свако село по један, биће доста. А ко би онда дао и тог једног од куће у — посланике? Кућа би му се у гору одметнула, да се, не дај Боже, додги тако нешто и после овог рата...

Ми ударисмо у срдачан смех а глава се неприметно извуче.

— Ето видиш, друже, како ови умеју да мисле. Нема му ни осамнаест година, а он већ философ. Варају се они горе, кад мисле да познају народ..

*

Опростио се са гробовима на Крфу и прећосмо на Халкидик. У селу Галатишту, на једној висоравни, без иједне травке и жбуна, растурили су се наши пукови, основали биваке и довршавали грозничаво вежбања, на страховитом пламену приморског сунца, у мају. Најиздржљивији сељаци су падали од умора и сунчанице, а Пантић ниједан пут! Није излазио редовно на вежбу због многих послова у канцеларији, али и кад изађе, није он био тај, који се више жали од осталих. У његовој канцеларији од шаторских крила било је још горе. И с његових усана никад не паде псовка ни грђња, ни тада кад су најјачи падали у тај грех. Он је и тада имао за свакога готову шалу, поред осмејка, необично поверљивог и пријатељског.

Вече је падало као општа свечаност. Иако је ваздух био кад-кад и до поноћи врео, ипак је било лакше ноћу. Лежали смо по земљи, која се хладила, пушили смо и сећали се времена, кад смо се исто тако одмарали, али у хладу наших крунастих и зелених дрвета. Ох, како је тад била обична ствар сањати ту нашу србијанску хладовину...

Једног вечера сам отишетао са Пантићем неколико километара у правцу Солуна. Чули смо од војника да се тамо негде, у крају пута, налази неколико дрвета, под којима је таква хладовина, да човек може и у подне заспати.

Крваво и љутито сунце је тонуло на пучини чизмастог Солунског залива и црвеном бојом прескало суседне брежуљке на полуострву.

Пантић се загледа у залазак, па ме упита, и не скидајући с њега очију:

— Ти си добро познавао моје?

— Да, рекох, стога ти се и дивим.

Он поћута мало па ме опет упита:

— А видиш ли ову крв на сунцу? Просућемо је још много, јер то је све човечански недуг... После ће опет све бити у златној боји...

Занесе се и, не скидајући очију са зажареног неба, поче ми говорити једним туђим језиком. Снагом фанатика сликао ми је пут неминовнога, великог, страшног и лепог и, сву муку људску представи ми у једној капљи зноја, што му тог часа слети са чела, а он је прихвати на длан. Капљица му заигра на длану, засветли се, па се лагано расплину линијастим удолинама.

— Види, рече ми, — тешко томе ко не позна чар овога бола. Дух, који оживи блато, ако у овом путу, пре него што опет падне у блато, неисцеди из себе ову капљу, веруј да није никад ни постојао. Постојати значи сагоревати, а из свега, што сагорева, ако се не исцеди кап чега заједничког, оштета, осим блата, ту није било сагоревања... Друже, верујеш ли, да ћеш се вратити жив?

— Не знам! — рекох изненађен и зачућен.

— Ја знам сигурно да ћу се вратити.

— Како, кад и сам верујеш да ће се ратни ужаси тек сад расплампети, а свестан си да идеши у жеравицу. Сматраш ли себе за изабраног?

Он се на то кратко осмехну и рече:

— Кад и за тебе ужас, више не буде био ужас, већ обичан део свакодневног, разумећеш ме. За то ћеш већ имати довољно времена...

Ућутали смо оба, сели и дуго се наслаживали хладовином и тишином. Велики Медвед је био превалио знатан пут, кад смо се вратили у логор...

*

После неколико дана прошли смо у маршу поред Солуна, за положаје. Где год би законачили, затекли бисмо већ приправне грабљиве и среброљубљиве грчке дућанције и пильаре, који су се за једну ноћ богатили, продајући нам пиће и ситне потребе најлошије врсте, подижући цене својим артиклима сваког тренутка. Изгледало је, да су се озбиљно трудили, да нам час пре покупе остатак новца, па да се изгубе, по хладовини или још за сунца, где - год у селу. Како су нас гледали, јасно је било свакоме од

наших војника, јер нису крили, и поред жеље за пљачком ни жељу, још усрдију, да им се што пре, још те исте ноћи, изгубимо из суседства. Већ је и најпростији војник осећао неко проклетство, које прати војне походе свију времена... Јер гдегод застадосмо од свога повлачења пратише нас: или незапамћене кишеве, или екваторске врућине, или невиђени снегови, неподјављиване дотле змије, скорпије, жути мрави, пешчане буре, олује, увек и савршено дотле непознате у местима, где нас сустизаху....

Још у путу мене преместише у другу јединицу а наш пук оде под Кајмак-Чалан. На овој, досад готово непознатој планини, која одједном уђе у ред највиших планина на Балкану и стече репутацију страховитог разбојишта, битка је трајала четрдесет и два дана. Артилериски вулкан, какав се дотле није сручио ни на један део света, изузев југо-западног и северо-источног европског бојишта, засипао је камену ивицу чудовишне планине ватреним кључевима, који су се дизали до облака. Пешадија је седела позади, у дубоко у камен усеченим рововима и, с времена на време правила испаде.

Кад паде овај положај, јавише ми, да ми је зет озбиљно рањен, те изађох пред њега. Чим измењасмо прве речи, упитах га за Пантића.

— Напаст од човека, кликну зет одушевљено.
— То чудо још нису видели ратници. Сад ћу ти ис-
причати један догађај из саме битке, кога нам је он
приредио, а у који људи неће моћи веровати...

Кад се одмори мало и намести тако, да
га ни један завој не опомиње на његов лични и, у то
време завидни иако тешки положај, он поче причати...

*

За време оне дано-ноћне артилериске припреме лежали смо приправни и сагоревали од нестриљења. Ровови су нам били врло уски и од самог камена, а студен је била већа него у Србији о Св. Јовану. Пантића је командир одредио да иде са архивом дубоко доле у поток, у неку камену пећину, али он

нигде мира! Мало који дан прође да се не успуџе до нас, често и по најљућој канонади, па — здраво домаћини! ... Шала и смех престају само тад, кад прсне каква граната у близини рова, или нам где поквари ров.

Једног дана таман нам поделише ручак кад упаде у ров Пантић, вукући три велике кутије од конзерве, пуне малих куглица од печене земље!

— Шта је то? — упита га поручник Мија зачућен.

— Да гласамо, домаћине, јакако, да гласамо ...

Експлозија од смеха затресе ров, а он, смејући се и сам врло срдачно спусти кутије и куглице на земљу, и рашири четни списак.

— Ево, ова је радикалска, рече представљајући прву кутију, — ова друга је напредњачка а трећа социјалистичка. Либералске нема а и не треба.

Смех војника пресече урнебес артилерије, који се ускоро стиша и сведе на оно проређено тутњање из дубина.

Пантић поређа кутије, покри их пешкиром и почев одређивати *гласачки одбор*. Поручник га гледа полуозбиљан, пола у неверици.

— Домаћини моји, ово је највеће гласање у историји, — поче Пантић готово свечаним гласом.

— Зато је потребно да гласамо сви и ми ћемо и гласати сви, на смену. Зваћемо и командира ...

Поручник сав пребледи кад чу командирово име.

— Ти си луд, бре, Пантићу, или си болестан, — плану он. — Зар командира на гласање? Море ако те он одкуд опази, па те потера уз планину, ни Бугарске те жице неће задржати!

На све то Пантић се само обешењачки засмеја, као да му хтеде рећи: „Видећеш ти домаћине“ кад из спроводнице изниче један шлем, па испод њега опаљена командирова глава, са ушивеном доњом усном у левој страни.

Војници се промешкољише у знак поздрава, и направише му места, јер је у рову забрањен сваки други начин поздрава, скопчан са стојећим ставом, кочењем и опасностима по живот, кад сви војници прснуше у смех!

Командир чучну поред Пантића, прилично збуњен, иако беше навикао на његове шале и не рече ништа.

— Главни домаћине, — започе одједном Пантић, опет са неком свечаношћу у гласу, — дошао је час великог гласања!...

— Каквог гласања? — прекиде га брзо командир и баци запрепашћен поглед на гласачке кутије и куглице!... На лицу му се окаменише мишићи, очи страшно засветлише и сви војници лепо осетише како он задрхта целим телом! То је био тренутак великог гњева; знала је то цела чета, и ако је он био миран и тих човек. И стога се тако изненадно стегоше и ова, иначе пуста и хладна војничка срца, савршено неосетљива за бол и страх. Командир је и вођа и отац. Па још кад је добар као овај..... Топови сасвим престадоше и страшни мир прели се преко планине и дугачког и кривог рова.

— Главни домаћине, — настави Пантић нешто притајеним гласом, и погледа право у лице командиру, које дође у том тренутку сасвим налик на мермерно. С њега се очекивао тежи гром од свих, што већ толико дана и ноћи падају на Кајмак-Чалан. — Главни домаћине, ово је час великог гласања! Онај ко овде стече право да гласа, гласаће у име целих покољења, које, зидајући домовину, изумирају на овом послу. Његов ће глас дати мандат на највећу власт, која је икад смртним дата, или ће изрећи казну, при чијем ће помену и чукун-унуцима устајати коса на глави ... Ја, ево, тврдим унапред да ће добити Пашић!...

Кад заврши реч он се весело и подсмешљиво наслеши и пренесе поглед с командира на поручника и околне војнике...

Командиру се помакоше бркови, заигра му горња, па доња, расечена усна. Кад му се црте на лицу умекшаје и један нервозан и неповерљив осмех се залепрша у крају усана, и поручник и војници лепо завршташе од смеха у полулеђећем ставу дугачког и каменог рова.

Пантић искористи тренутак па хитро уручи командиру једну куглицу и представи му све три кутије. Командир погледа куглицу, затим кутије, још једном, два се нервозно осмехну, пронесе руку испод пешкира, кроз унутрашњост кутија и на крају је показа празну.

Тада Пантић на брзину издели куглице и осталим и започе гласање. За дводесет минута је гласала цела чета, на смену, па и сам Пантић, изјављујући, да никад пре тога није гласао, нити ће икад после гласати.

Кад последњи спустише куглице и Пантић сави *чешни списак*, по коме је прозивао, настаде тајац!.. И командир смаче пешкир са све три кутије и једним муњевитим погледом прелети им преко садржине, па се целим бићем сурва у један поражавајући смех. Војници с поручником нагротоше над отворене кутије па све потону у урнебес...

Пашићева је кутија била скоро до врха пуна, а друге две тек покриле дно.

— Кажем ли ја, главни домаћине, — кликуну Пантић а на челу му се укрути онај чудновати израз, у коме је било поред веселости, по мало и подсмеха, — народ је то! Не помажу ту ни паклићи ни полићи. То су они, што уз сваку другу реч псују Пашића а кад муке притуже, онда и „дете крваво.“ И то данас, овде, после пет година непрекидног рата, ближе небу и боговима него земљи и свету...

*
* *

Две крваве године потом су протекле. Са Пантићем сам се овда, онда дописивао, али се нисам виђао. Кад видим кога из његовог пуча, питам за њега, и увек добијам исти одговор:

— Здрав је и весео. Дира војнике за партије и пита их кад ће на гласање.

И после још годину и по дана чудновати и глупи

удес хтео је да се не видимо, па чак и неки дан, путујући на истом броду, седећи пет сахата у истом салону, све док бродска свирала не објави долазак у крајњу станицу. Приликом опште журбе и гурања сударисмо се, познадосмо и поздрависмо истим усљиком:

— Здраво домаћине!...

Стигох још да му се један пут погледом упијем у лице одакле тог часа побеже оно, што сам ја тражио, — туга и пустош... Целим му се лицем разли онај његов, весео и подсмешиљив осмех. Гомила нас раздвоји и ја имадох још толико врамена да му добацим:

— Шта би, море, кад ћемо на гласање?...

28. маја 1920.

Шабац

„П. Весник“ јуна 1920 год.

„Балкан“. На Божић 1921. г.

Брадавица.

Зарујавило јутро, бије свежина а маглена ро-
сица влажки џомбовито стење по логору једне наше
дивизије на Црној Речи. Од воде је допирао утанчан,
једнолик шум, уз мирис траве, сагореле од јаког проле-
тњег сунца, кад из увала до реке испаде једна вој-
ничка прилика, са пешкиром под мишицом и заве-
жљајем у руци, и хитро и нечујно откорача у правцу
штаба. То је тај дивизијски брица, симпатија целе
наше коморе, услужни репортер штаба за домаће
вести, и покретна и најбоље обавештена агенција за
ратне догађаје на фронту Црне

Александар Катанић, — „Шандор“, младић од
26 година, пореклом из једног банатског села, за-
робљен од Руса у Лавову, стигао је преко Румуније
у Србију да, као добровољац, учествује у повлачењу
кроз Албанију... А кад се реорганизовала војска на
Крфу, био је борац, дабоме, и то још какав? Није
му ни падало на ум да се може занатити у војсци.
Али... ето, после би и то. Требало је да неко брије
војску, а ко би то боље вршио од њега, занатлије?
Напослетку и то је једна од оних многобројних
ратних дужности. — И тако једног дана по прочи-
тању наредбе, мајстор Шандор остави пушку, дохвати
бријач и ров замени штабском комором.

Од тада су настали бољи дани, живот је по-
стао угоднији, а богами, падало је прилично и трошка.
Једно жућкасто шаторче у крају коморе, прогорело
на више места, представљало је дивизијску бербер-
ницу, у којој је и становао берберин са својим ала-

том и прибором. Салу за бријање замењивала је увала између каменитих брда, пред мутним огледalom Црне.

Кад је требало бријати официре тад се дивизијска берберница, скупљена сва у један завежљај испод мишице мајстор Шандорове, кретала убрзаним темпом за штаб. Ту се свако од господе официра бријао пред својим шатором. Брица је увек одатле долазио са озареним лицем од прикупљених новости и с пуним цеповима грчког викла.

У штабу се једино командант није бријао. За његову браду је мајстор Шандор имао више пошто вања но за ма коју царску на свету. И кад би се још само прохтelo и начелнику штаба да и он пустi браду?... мајстор Шандору би пролазило врло брзо време у рату...

Но ту је била велика незгода Начелник је млад или престрог човек. Све се живо тресе пред њим, а мајстор Шандор никако не сме да му погледа у очи. Кад год дође да га брија нешто му се подломе колена, руке уздрхте, а ту његову незгоду после исплаћују бубуљице са начелниковог лица. Исплаћује то после и мајстор Шандор, на његов, војнички начин... Уводене му се очи кад излази из начелникove канцеларије, а лице се цело увоштани и добије неки мученички изглед. Но пошто све те жртвице иду у истом циљу на општи жртвеник, мајстор Шандор је стезао срце, ведро лице и даље, пред официрским шаторима, пријављивао се — звецкањем маказа...

*

Овог јутра се трипут прекрстио у мислима улазећи у четвртасту собицу од платна, у којој ради и станује начелник, један млад ћенералштабни потпуковник. Те ноћи је мајстор Шандор снивао лепе снове па се боји да му на јави штогод не загорча овај трећи Ускrs у изгнанству. Ако чега буде, биће у овој собици; после га ни бриге.

Изгледало је да начелник није очекивао брицу, јер је већ био заузет послом. Наравно да се уз тако

значајне послове не може увек ни мислити на ове ситне ствари, као што су бријање и шишање. Рат је рат... Стога он са поданичком оданошћу и страхопоштовањем прошапута:

— Добро'итро госпо'ин-начелник-потпуковник... Слуга сам понизан...

Начелник баци преко пера један брз и оштар поглед, па још журније настави посао.

— Он можда и не зна да је јутрос освануо Ускре! — севну мисао у мајстор Шандоровом мозгу, — од које му се грло страшно осуши. — Све може да се деси у овом ратном бунилу, нарочито код ових великих људи, који су вечно заузети крупним пословима, па немају кад ни да једу, ни да се одморе... А празник је, брате, велики празник и њему као и мени, па макар то било и у рату. Човек се избрија, ошиша, обуче мало свечаније одело, па се и у души осети сасвим свечаније... Том се приликом и све љутине и срдије бар одлажу за доцније, ако се не могу сасвим опростити. Напослетку, ако му баш не требам, настављаше мајстор Шандор размишљање, он ће ме лако отпустити; главно је то да га ја не смем прескочити, нити се из његовог шатора сам удаљити...

Али... он се заиста не сећа да је данас празник... Можда ће бити добро да га опоменем.

— Срећан празник! поздрави он мало замуцкујући.

Једно суво „хвали“ паде преко непрекинутог скакања пера по хартији испред начелника.

Време је и даље лагано, лагано до лудила, пролазило. И баш кад мајстор Шандор војнички морал поче нагло падати, начелник спусти перо и рече:

— 'Ајде-де, да свршимо и тај посао...

И, дижући се иза писаћег астала он се намести у једну удобнију столицу, према вратима и мајстор Шандору, у кога се одједном поврати душа. Он лако поскочи у кругу око те столице, маказе звећнуша а испод њих се просуше плави праменови косе.

Овог свечаног јутра требало је ту, тако цењену главу, нарочито лепо уредити... С тога маказе цве-

тају а мајстор Шандор облеће око столице у кругу, сав претворен у осећај за симетрију и естетику. Један му се поглед омаче преко начелниковог лица; оно је било мирно и ведро, готово би се могло рећи расположено. Бар се до сад ретко тако пријатно виђало.

— А празник је брате и њему. Зашто не би био расположенији? Није шала велики је то празник, празник цвећа и сунца, коме се и старо и младо радује

При помисли на „младо“ обузе му душу тиха сета. Затим нечујно, коблима испуни га целог неко светло осећање, заљуља га, па издиже са целим његовим послом и пренесе далеко, далеко, у банатске равнице, у једно ушорено и давно остављено село... Он стаде пред једну кућу са два плавообојена прозора са улице и очекиваши. Пре три године ту је остало она, једна млада гаравуша, несташна и лепа као лептир. Да ли је још ту, да није умрла? Да се није случајно удавила? !...

— Еј, бре; пази! почупа ми сву косу, — викну начелник.

Слика се угаси у тренутку, а мајстор Шандору се поче љуљати земља под ногама.

— Опростите, молим... Опростите госпо'н-на-челник... госпо'н-потпуковник... Ове проклете маказе... сад ћу ја друге. Молим покорно...

И он брзо промени маказе, напреже пажњу и настави рад.

Изгледало је да се начелник није љутио. Лице му је било ведро као никад дотле; доња усница само по кад-што неприметно задрхти, као код обичних људи пред смејање... Али начелник није обичан човек... То је десна рука командантове, срце дивизије... Не смеје се тај никада...

Но ове се мисли брзо погубише, а за њима навали струја других, топлијих. Оживи прејашња слика и настави се као на платну... Он поче да се брани од ње као од опаког стршљена, кад га неки млак

талац заљуља и подиже... И, чим махну бријачем,
он и потону...

Отвори се капија и појави једно румено црн-
пурасто лице, у истом часу кад и сунце, што му ба-
ци сав жар у очи. Он устрепта очима и поче их на-
презати да сниме ту, дуго и жељно очекивану главу,
и да јој само довикне: „Дано, душо, ево ти стигох
жив!... Долазим ти с браћом из Србије!...“

Али помисао да ли је дошао с пушком или с бри-
јачем, забрља слику. — Та с пушком, разуме се;
само се с пушком дотле може доћи, а никако с бри-
јачем и маказама. Јер кад се већ пође напред неће
никоме ни падати на ум да се брија и шиша...

Нешто запе... И брижљиво гајена брадавица
с левог обзора начелниковог одлети преко рамена на
земљу!... Рука клону и испусти бријач.

Морао је стегнути зube да гласно не зацво-
коћу... Око тог младежа су до сада обилазили сви
могући бријачи, као око највеће светиње, а где сад
шта би! И дивизија, и Ускрс, и Дан, све потамни.
И мајстор Шандор се поче окретати вратима, оче-
кујући гром који га мора погодити...

Али грома никако није било и он се поче чу-
дити што га већ нема!... У лице начелниково није
смео погледати, јер се плашио да се не обнезнани.

С поља се зачу поздрављање и жагор, па затим
весела шала и добацивање.

— Црн ми Ускрс! — помисли у себи мајстор
Шандор, — куд ћу сад?

— 'Ајде море, што си стао? — трже га начел-
ников глас, који је долазио из неког сањарења.

Тек тад се Шандор усуди да му погледа у лице.
Старешина је угошто дремушао, пливајући можда и
сам у неким срећнијим водама.

Зрак неочекиване наде обасја Шандора. Он
наново поскочи и дохвати бријач. Начелник, очевидно,
није осетио нестанак брадавице, а ко зна да ли ће
то одмах и приметити. Можда баш данас неће ни
приметити. У сваком случају што год буде доцније,
биће све боље, биће бар мање ватре.

И он се сав баџи на посао. Санјарија се више и не усуди да дође и ои, скрдајући пешкир учтиво отпева:

— На здравље желим!

Затим смота прибор у пешкир, и грозничавом руком подиже платно на изласку.

— Чекај! — рече начелник и завуче десну руку у ћеп, позади панталона, а левом скиде једно мало огледаљце са свог узглавља и принесе га лицу.

Мајстор Шандор се следи. Са тако болним срцем тешко да је икад човек очекивао праведну награду за свој труд.

— Хм! хм! Добро је.... развлацио је старешина отварајући новчаник. И, таман да спусти огледало кад се намрачи и грмну:

— А брадавица?... звекане...

Мајстор Шандор ништа више није чуо. С обе стране његових ушних школјака грувала је тешка артиљерија и трубиле све дивизијске трубе. Није могао доћи себи ни тад, кад је, снажније од свега тога, одзвонило нешто тако чудновато и непојмљиво а, међутим, познато му. Али дође себи кад оно поново одзвони:

Та... свеједно... напослетку ми баш ништа и не треба та брадавица.....

То је био начелников глас! Да ли је могуће, праведни Господе?...

И, сав обасјан величанством Ускрса, мајстор Шандор зграби оберучке пружени му динар, па се изгуби напољу.

* * *

— Еј, хеј, бриџо!... шта си се понео, море: шта ти је јутрос? Та оди-де да попијемо коју с ногу... празник је... узалуд довикуваше ајутантов посилни, кад мајстор Шандор пројури поред њега.

јуна 1918.

Доњи Пожар (Моглене)

„Ратнички Гласник“ бр: 4—6 за 1922 г.

„Правда“, 1921. Духови.

Највеће одличје.

... Готово ме стид да причам о њему, јер сам га добио у рату, у коме се нисам одликовао никаквим јунаштвом. По својој природи спадао сам у ред оних, који су „више личили на мајке“, или оних, што су рођени „нервно болесни“ па не смеју „да подносе“. И ово ћу вам признати искрено, па макар ме и презирали. — За време одступања војске и народа кроз Албанију, одступао сам и ја, али не, што ме је водила освета, већ што ме је гонио страх од непријатељске окупације. Пискарао сам често по новинама против Шваба и Мађара, па сам се могао надати, чим би они посели Србију, да би ме, за ту услугу, одликовали — кудељним конопцем. Нисам марио за то одличје, па сам се измакао, да ми га не би наметнули.

Одступао сам као слободан чиновник, те сам се могао како-тако прехранити до мора, и изнео сам дакле кости, готово у туђој кожи. Управо, то је била моја кожа, али је много припадала разним инсектима. После су лекарске комисије на Крфу, одређене за преглед свих избеглица, који дотле нису били обвезници, проглашавале начело: да је за војну службу свако способан ко је прешао Албанију...

Ово није било много нетачно. У мени су тада открили неке способности, које нисам ни слутио да имам, и одредили ме за — пушку! Можете ми веровати да сам се и од помисли на њу уплашио, јер је никад нисам узео у руке, и увек сам био готов да огласим за храброг човека свакога, ко се усуди да

избаци револверски метак. Напослетку, у невољи, почео сам се и сам поносити овим лекарским открићем.

Али се наскоро уверих, да ни лекарске комисије нису биле сасвим у праву. У првој ратној служби на Халкидику ја сам се скотрљао у први јарак поред пута. Наравно, ту бих и остао, да ме нису однели. А да ме не би више носили, извели су ме поново на комисијски преглед. Пред том сам комисијом изјавио: да се не могу сложити с тим, да носим свој грех у виду ранца од 42 килограма на леђима, на којима је већ било четрдесет година терета, — шеснаест само указних. Комисија ме је ослободила пушке и ранца, али ме није пустила из дometa непријатељског пушчаног зрина.

С војничком блузом, чакширама и цокулама, са официрском шапком и принадлежностима обвезника чиновничког реда, био сам одређен да наставим свој посао писања и у рату. Завидео сам онима, које послужи срећа те се дочепаше дубље позадине. И, кад и на ме дође ред да идем „службено“ до Солуна, а ишло се почесто и редом, радовао сам се што ћу бар дан, два одахнути од пущњаве. Али сам се отуда вратио брзо; пре него што су ми се надали. Тада сам био дубоко захвалан лекарској комисији што ме је задржала на фронту, међу јунацима, далеко од оног кукавног и шареног избегличког тabora по Солуну, Зејтинлику, Микри и Седесу, у коме се није знало: ко је човек, а ко жена, нити би ико могао тачно утврдити: да ли тамо жене носе чакшире, или људи сукње!... Поред све беде прави ужас рата био се пренео с фронта, где је свако био позван да се брани и чува, на позадину, на те незаштићене мученике, ушорене и улогорене, таман за мету Виљемовим јунацима из ваздуха. Они су посведневно кидисавали на те жене, убијали их до умора, славили се у своме роду и китили крстовима за те подвиге.

Ето, тако сам вам ја, по сили прилика, увек био међу јунацима, па се нисам ни могао више осећати кукавички. А ко се опет не би пројуначио, кад се

нађе уз капетан Милана, који и у најненаднијем бомбардовању остаје тамо где се затекао, на изложеном простору, обично на клупи, где смо седели, и кад год ја покушам да прилегнем и „смањим мету“ испред зрна, које се пријављује звиждећи, он би ме зазржао руком.

— „Седи“, — рекао би мирно, — „није твој живот скупљи од мога“... Али то би он изговорио тако, као кад командује, и нико му са стране не би веровао, да је резервист.

И ја остајем прибрањ на клупи, на своје највеће запрепашћење, и после, никако да се научудим откуд ми толика кураж? А то се не да представити, али се дало осетити и видети. А видео сам понекад како и њему, кад нас изненади ватра, удари крв у образ. Понекад, кад му се десим уз колено, зачујем му и удар срца, јер је имао ману, али се он ни за часак не збуни, нити она ватра, што му се тада просипа из очију допушта, да се неко колеба уз њега. Ни по чијој наредби, неће он лећи пред гранатом у прашину, па није било лако веровати: да је и он један од оних, што су оставили жену и бар четврт туцета деце, нејаке, у Краљеву или ма где у несрећној Шумадији, са сто тридесет и седам динара готовине.

Не леже ни онај мали, туберкулозни коњички поручник, што се већ сав претворио у две ноге, дугачке као инвалидске штаке, које као да му настају одмах после рамена. — Он се тада диже, ако је седео, па се шета и зачикава другове, који су се склонили у нарочите заклоне. — Смеје им се и пецика их редом.

— Чик, ко сме на партију фарбла!.. Баш ми је волја да сад коме поделим...

Граната му тресну иза леђа и њега прогута дим.

— Подели Милић, — простиња пакосно и осветнички један сув потпуковник из заклона, на десетину корака испод нас. Он није хтео више да се „јуначи“, пошто су му иначе поручили да: док је тај и тај начелник Штаба Врховне Команде, он неће

добити пуковнички чин! Остало му је још да једе и пије, да би накнадио бар у чему. Лекари га убедили: да му се крв претвара у воду и да му је потребно да што чешће једе. И он од тада прекида јело само кад заспи, али се и ноћу често диже и наставља. А преко дана увек је жвакао, ма какав посао да врши.

Али се поручник опет појављује иза његових леђа, церећи се онако из рамена, без груди, са још дужим ногама.

— Гле, госп'он-пуковниче, поцепа ми капу, Него... ви бисте били сигурнији доле у рову.

— У Француској би био најсигурнији! — добављаје капелник Јан, који је легао на земљу, али му се понос не мири с тим, да треба још и да бежи у заклон.

Поручник се церека на глас, а потпуковник псује обојицу, дрхтаво и иеразговетно. Поручник наставља шетњу од једног до другог заклона и у најтврђем налази дивизиског проту, који брекне од страха као ухрањен вепар.

— Што се ви кријете, оче? Ви бар стојите добро код Бога.

— Одлази одавде безбожниче, убиће и мене због тебе.

Али он не одлази. СтАО на улаЗ, па се тресе од смеха и дира престрављеног свештеника, који се од сваке експлозије толико губи, да се једва држи при свести...

А кад човек види и једне и друге, он неће ни по цену живота овим другима, потпуковнику и проти. И још после добије вољу за јуначењем, не ради самог јунаштва, већ да би могао боље исмејати овакве слаботиње. И ето, због тога сам једном чак и ја био предложен за одликовање. Наравно, не за храброст, већ за ревносну службу. Нисам га смео примити ни поред свих уверавања, да бих као Солунац и чиновник требао да имам неко одличје, које би ме издвајало касније, међу Не-Солунцима. Али ја сам тада и међу нама, Солунцима, разликовао две групе; у прву сам одвајао само оне, што су носили пушке и ре-

волвере. Сви смо ми остали спадали у комору, и ма да је овог рата било много правих јунака и у комори, комора је ипак остала комора.

Но и поред свега тога ја сам добио највеће одличје, које само векови поклањају изабранима у колену. Ево како :

Још се модрило јутро, кад смо угледали пред собом живописан, зелен и дискретан, као наше србијанске паланке, Вучитри на Косову. Наше борачке единице су, из извесних разлога, обишли око поноћи варош, која их је сву ноћ чекала, искићена и узбуђена.

Ја сам случајно јахао напред са дивизијским капелником, кога је тог часа позвао командант позадине, — а он је са својим штабом ишао позади трупа. За мном су уморно шљепали музиканти, а за њима посилни, коњи, кола, мазге, кувари и остали. Међу посилним и коњоводцима је било доста некадањих браца, које је зрно избацило из строја и послало у позадину.

Кад ступисмо у прву улицу там бурмажор, уместо капелника, даде знак музичи да огласи улазак у варош. Нерви се затегоше и у пркос свеко-ликој преморености, глади и неспавању, цела се трупа исправи и оживи, као да се пробуди, па пооштри корак. Са варошке цркве одговорише звона, а свет као пена покипи са капија, врата и прозора на улицу, носећи пред нас, уместо хлеба — цвеће. Наста клицање. Ни муслимани се нису показивали са оном својом урођеном резигнацијом. Врвело се пред нас, викало, махало рукама, бацало цвеће...

Војници су напорно и тврдо климали напред, празне душе, као таблица, са које је надчовечни напор избрисао сваки знак радости. Из споредних улица су почеле навирати сељанке из околине, у њиховом дебелом и шареном оделу, вукући у торбама или под мишицама велике, тврде и црне хлебове, богзна кад умешене. Притрчавале су војницима и нудиле им. Војници су стезали вилице, напрезали исцрпљену

снагу, затварали очи од искушења и с чудним остатком поноса одбијали дарове

— „Хвала мати! Хвала сестро! Иде за нама кујна; до подне ће стићи. Носите ви то па једите, и онако вам шије остало много...“

Сељанке се нису дале лако одбити. Потрчавале су уз њих и упорно нудиле.

— „Та узми сине, узми срећо моја! Ово је за те мајка спремила и неће да врати кући...“

Па би обоје ударили у плач, и војник и сељанка, која је за њим упорно пристајала. Најзад он узима хлеб, али га не једе. И сад опет плачу обоје, али од среће... И све тако, у кораку, он је љуби у руку и благо отискује, а она би да још мало корача поред њега, њеног нерођеног, али осветничког сина. Потом се одбија, али још дugo каска за њиме, па лагано остаје, тужна и срећна, и пристаје за другим војником, нудећи и њему нешто. Понегде читаве групе нападају војнике и не враћају се, док им не уруче хлеб, сир или што друго.

Тешка срца примају то војници. Знају, а и видeli су, да је овај крај непријатељ успео да потпуно иссрпе пре но што је побегао, и да ове понуде народ одваја од својих уста, можда и од своје деце, да њих, осветнике, прехрани, док им тајин не стигне.

Многе се жене враћају, после вишне покушаја и напора да наметну своје дарове. Посматрао сам једну од њих што се, малаксала и увређена, враћа и наслана на зид од најближе куће, с дубоком тугом у очима и на целом лицу. Она је дрхтала и лагано се срзовала низ њега, док су јој понуде падале из малаксалих руку на каљаву и непокалдрмљену улицу.

Занет тиме, једва уочих пред собом колебање једне петнаестогодишње девојчице испред једног живог људског грозда на капији. Држала је дивну киту црвених јесенских ружа, дрхтала као у грозници и гледала са чекињом и неким страхом у мене. Претрнух од помисли, да изгледам као старешина или вођ трупе и да ћу, изненадно, доћи у положај да примим незаслужено, туђе одличје. За време трого-

дишње чаме на фронту и бескрајног сањарења о срећном повратку, ја никад нисам ни замислио себе као некаквог јунака или осветника, који ће бити дочекан с цвећем и почастима.

Страшно збуњен, почех се вртети на коњу и очима тражити око себе кога од оних, ко би могао примити ово одличје, али, на мој ужас, никога не беше. Музиканти су дували у своје инструменте и, да сам њих огласио за достојније, сумњам да би се с тим сложила и дародавка.

Чини ми се да сам дрхтао јаче него девојчица, кад ми је она пришла и пружила своје руже. Коњ је стао, ја се узврдао, а из њена два зелена, готово свилена ока, одронише се два сјајна и бела зрна, слетеши преко њених прозирних образа и спојише се на бради, одакле заигра једна крујна сјајна кап. И мени се учини, да у тој капљи светли сав јад Косова и сва срећа народног Ускrsa, — па пружих руку. Њено безкрвно и пегаво лице засија се као она капља; она се затресе целим телом, окрете, одскакута и потону у оном људском грозду на капији...

Мој се коњ полако крете напред, кад цвеће почне падати. Узалуд смо се бранили и говорили, да су борци већ прошли и да смо ми само — комора. За то нико није хтео да зна. Свако је гледао на нама шлемове и униформе, а у нама војнике и осветнике...

* * *

У једној мојој књизи и сада лежи она кита ружа. Чувам је као велико одличје и сматрам за највећи указ мого народа. И, ма да сам врло скроман човек, и ма да сам уверен, да ми је погрешно дат, ја га толико волим, да не бих пристао ни на какву исправку. Части ми, господо...

„Илустровани Лист“ бр. 33. за 1922. год.

Поврати се срећно добра, господине!...

Модро и глуво јутро у вароши на крају Косова. Ни пса да лане, ни певца да кукурекне и огласи освิต првих дана Новога Доба. Нас су пратиље ове две домаће животиње у свима борбама и походима. Наши су логори увек имали своје „чуваре“ и „будилнике“, те нас непријатељ и зора никад нису могли затећи неприправне.

Данас смо овде, у вароши, без наших верних пратилаца. Пас подлеже на беспуђу двомесечног марша, а добри певац паде као -- последњи резервни оброк. Сад смо по мало глуви, али не и гладни. Сустигла је и комора; срећено је све. Само је варош још тако жалосна. Срећни су у њој подједнако сви, који нас дочекаше, ма и с душом у носу, али је јад робовања толико их дотукао, да се лако не подиже...

Па ипак се подиже. С лупом првих ћепенака затрештала је нанула*) из свих углова кривих, змијастих улица. То маторе буле и босонога деца журе да уграде ред на пекарницама, где се, од нашег дласка, продаје врућ хлеб. Два пута је прописиван ценовник намирница, и оне су већ сведене на најнижу цену. И сад сиротиња ограђује по цео дан пекарнице и непрекидно купује хлеб, сумњајући да ће му се тако ниска цена моћи дugo одржати.

Прођох покрај једне пекарнице баш у тренутку, кад се од ње одвоји један циновски старац, гологлав, бос и сав у ритама. Двема, необично крупним рукама,

*) Дрвена папучка.

приносио је врућу лепињу широкој, белим чекињама обраслој глави, кидао је здравим зубима и примицао ми се аријутским, брзим и нечујним кораком.

— Гледај, господине, колика је — за четири гроша! — кликун радосно кад ми се приближи на корак, и поднесе ми начету лепињу под нос.

— Погледај само, молим те, како је лепа, па мека, — настави он, готово сумњајући сам у се. — Еј, слава господу и Српској Држави! А три године је нисам овакве ни видeo!...

Пристаде ми, жудно кидајући зубима тај доказ насталог бољег времена и непрекидно благосиљајући. Из очију му је сијала захвалност и он се ушињао да је излије речима преко мене на државу, владара и наше власти. Говор овога старца с меком детињском душом био је чиста песма, у којој су се круниле сузе и звонио смех, истовремено.

Није га било тешко схватити.... Ја га уверавах да ће у најкраћем времену бити хлеб још јевтинији, да ће бити обуће, одела и свих осталих потреба.

Старац опет поче благосиљати и не верујући, да се за сад може још и даље у благостању дотерати. И опет настави:

— Ниси ти, брате, могао пре доласка *Србије* овакву лепињу овде купити ни за какве паре. Ланjske године ока брашна истера на деведесет гроша; па је купи, ако мо"ш. Једна кошуља је била сто динара, ципеле триста, а одело код кројача две хиљаде!!... Ја сам по цео дан овако матор измећарио само за 'леб, па никад сит!

Загледах га добро. Био је много стар, али се његова старост толико задоцнила, његова снага сачувала толико свежине и гипкости, да се никаковим уверењем не би могао исписати из *шрећег* позива.

— Колико имаш година? — упитах га.

— Кад је Швабо улазио у Босну и Херцеговину било ми је тридесет и две, па сад рачунај... Мислим да је седамдесет друга!.... Рођен сам у Невесињу... А јеси л' чуо за Буну Невесињску?

Потврдих смешећи се.

— Е, тад сам ја био борац, ал' онако народски. Их, што смо се тад натукли душмана, ал' не може ништа бити....

Саже главу, пресече залогај и болно се замисли. Затим је нагло диже а цело му се лице засија.

— Рекоше да је синоћ луцб добош у вароши, да су наши ушли у Сарајево! Да ли то може бити?

— Потврдих. Он престаде јести, стаде се крстити и дизати очи небу. —

— Откуд ти овде?....

— Непријатељи су ми били већ одвели децу у војску, кад се код нас пронесе глас чешрнаесце године: да Српска војска иде на Сарајево! Ја сам тад жене послao у гору, раскопао огњиште и пошао пред Србе. После... знаш већ; нисам се ни одвајао од војске до Везирог Моста. И ту, да се нисам разболео, не бих пао им у руке.... За време окупације довели су ме овде да пребивам и рекли ми да се не смем мрднути из вароши. Чистио сам сокаке, авлије, тестерао и цепао дрва, носио воду и друго. Само за 'леб. И одржах се! Толики свет помре, а ја преживех. Баш би суђено да опет дочекам добро, па то ти је. Слава Богу... И опет се поче крстити... Из очију му ударише сузе. Он принесе устима хлеб и настави јести.

У том прођосмо поред једне касапнице.

— Гле, меса! — зачуди се он.

И приђе касапину, који је пред радњом вешао о ченгеле тек одеран бут.

— Пошто је?

— Шест динара ока.

Он ми се нагло окрете, ухвати ме за руку и сав дрхтећи у неком заносу узвикну:

— Господине, поврати се срећно доба, господине!...

Ближили смо се варошком излазу. Око последње пекарнице згрнула се деца и жене да не можеш прићи. Неколико Турака и Арнаута крче пут. Све пружа новац и тражи хлеб у глас. Један Арнаутин

зину од чуда, кад спази колико му пекар врати кусура!
Гледа хлеб, броји новце и врти сумњиво главом.....

Старац то опази, одвоји се од мене, приђе ми.
ухвати га за руку и продрма.

— Видиш ли, море! Кад смо то имали под
Швабом? Вичи: Живела Србија!

Арнаутин ћути и глупо га гледа.

— Вичи: Живела Србија!

Деца нагртоше, упирући влажне очице у њих.
Један Турчин прошантан:

— Аирли јој дан!...

И Арнаутин викну из гласа!... И стотину зву-
чних, дечијих гласова разби се уличицом:

— Живела Србија!.....

* * *

Иза Копаоника златно копље истаче сунчану
јабуку и разви огромну и црвену заставу живота...
А је мунарета бегове џамије разли се широко изнад
вароши:

— Алах ил' Алах!.....

Новембра 1918. год.

Митровица на Косову.

Календар „Српско Коло“ за 1920. годину.

Поврх рушевина.

I.

Баш као да је Провијење хтело да поручник Микић, седмог месеца по Уједињењу, буде одређен у свој родни град на службу. Ах, како би 'се он радио овом премештају у сваком другом случају, а данас га је заболео до срца. Међутим, није се могао избећи.

Данас је већ трећи дан како је дошао. Стан је нашао код једног познаника, за прво време, у супротном правцу од куће, у којој се родио, која се данас налази у рушевинама. У тим је рушевинама сахрањен му и отац, заједно с кућом, а мајка наскоро умрла у бежашији. Права је срећа што није имала више деце сем Микића и једног дечака, тадашњег гимназиста, који се благовремено и срећно евакуисао у једну пријатељску земљу, а по томе још сретније вратио на правни факултет обновљене престонице јединственог а троименог народа. Нешто држава а нешто један имућнији сродник водили су старање о њему и остављали поручника Микића самом себи и личном окрепљењу.

Био је још за време повлачења теже рањен и марљиво проношен кроз све болнице француске Африке за две и по године дана, док му није некако засушила дубока рана. Ипак је стигао на време, да учествује у офанзиви и добије још један куршум на Добром Пољу, без озбиљније повреде.

Али он носи још једну другу, много тежу рану, у свом срцу. Тамо се непријатељски нож много ду-

бље зарио. Поручник Микић је био још и културнији човек и није лако давао гласа од себе. Ни једном речју није он протестовао кад су гатешко рањеног за-бацили од унапређења, за време Крфске гужве, па чак ни приликом „поправке“ у Србији, по Обнови. Очекивао је, свакако, да још види своје класне дру-гове под мајорским еполетама, које много боље и „пасују“ на правим раменима здравих људи, него ратних инвалида. Он ће, вероватно, скоро бити и умирољен, па шта ће му сад и то признање. На-послетку он је имао толико одликовања, па се ни њима није китио.

Ране од гвожђа су га болеле пред време, све остале ратне па време, а једна само, дубока рана од окупације, увек и бескрајно. И поред све хладноће његове војничке природе, она је пренела с душе на лице темнке ожилјке. У његовом осмејку ретко је било смејања.

Бол му је појачао уверење да све, што је пре-текло у родној вароши, зна ту његову тајну рану. И свако ћути, с дубоким поштовањем, пред неумитном трагедијом времена. Многи носи ту рану на души, а свакоме, ко нема на себи војничког обележја, лакше је.

II.

У трећем свету наше земље, који је, макар и силом прилика остао најоданији отњишту, остала је и она, мала плавуша, Зорићева. Тек јој је било седамнаест година, тек јој се наслуђивао чар лепоте из плавих, ко небесни азур очију и још сасвим неразвијених облика тела и одлика једне углађене душе. Поручнику Микићу још гори на уснама њен последњи пољубац, при растанку у Краљеву, а у мозгу још одјекује болни врисак. Није му тад ни пало на ум да тражи заклетву, јер је у том вриску било више очаја и обећања но у ма којој заклетви....

После је дошло оно, чега је свуда било. Бол се претворио у тугу, туга у повремени очај, а очај се, најзад, изгубио у сентименталности и дугом вре-

мену. Већ су и треће руже умирале, које су требале да оките осветнике, а окупатор је био све моћнији. Бар се тада тако чинило.

И једног сунчаног јутра кад су из њеног и његовог родног места послате трупе негде, свакако за појачање Солунског Фронта, и дошли друге, прошао је поред њених прозора један врло млад поручник, плавих и поткесаних бриџа. Прошао, љубазно се осмехнуо и врло грациозно поклонио, као давнашњој познаници или пријатељици... Као да није био непријатељ, тако се чинио свој... наш...

Словен. То је Зорићево била прва мисао о њему.

— Плав је и мора бити да је Чех. А према једнородној браћи и њиховом несрећном положају, зар је грех бити учтив? — И она га је отпоздравила са нешто учтивости у једном кратком осмејку. Он се још једном окренуо и потом изгубио... После два дана је ушао, на сасвим обичан начин у њихову кућу, под изговором да истражује скривене телеграфске и телефонске инсталације. Говорио је на шим поквареним језиком, а за Зорићеву је то био најсигурунији знак да је Словен... Услужила га је, разуме се, место чашом воде, коју је он тражио, и слатким, па и кафом; то је наш ред. После тога он је долазио све чешће, док јој једног дана није признао да је силно воли и изјавио жељу да се ожени њоме...

Тек тада је она сазнала да је он чистокрвни Шваба, родом однекле из Војводине и, одлучно га одбила. Није још била заборавила свога вереника који се можда још увек борио против овог непријатеља, нити своју дужност Српкиње. Она је то Немцу и у очи тада казала...

Било је пролеће, баште су мирисале и руже су страсно цветале.

Но Немац се није хладио. Он се постарао да јој, наскоро потом, први и донесе вест, да јој је вереник отишао из Африке, где је био на лечењу, на фронт, где је убрзо погинуо. Она је била ван себе

од бола и није му веровала ни тада, кад јој је показао „Beogradske Novine“, у којима је донета та вест. Али је наскоро морала веровати нечему другом.

Последња карта од вереника Микића је била из Африке, у којој заиста јавља да иде на фронт, али после ни трага. Помишиљала је на све, али се црним слутњама није могла отети.

А руже су цветале и по трећи пут, силно цветале....

Немац, увек хладан и учтив, сталан у својим одлукама, долазио је и даље редовно. Говорио је све боље српски, научио је чак и писати ћирилицом. Увек је упорно тврдио, да од Србије више ни помена нема и да се рат већ приводи крају, само се чека на капитулацију Енглеске. Своје приче је увек завршавао једним искреним, страсним и, његовој раси несвојственим обећањем, да би он од Зорићеве учинио најсрећнију жену....

Њена мајка више није падала у несвест при тој понуди, као првих дана, нити се томе у суседству ко више чудио. То је постала обична ствар, чак по мало и за завист....

И једног вечера, кад су руже тако лудо цветале и гушиле се од сопственуг мириза и снаге, лепи поручник је љубио њена дивно развијена уста и проглављао своју веридбу са њом. Она је била више тужна но весела, а венчање је било одређено за почетак октобра.

Свадбу су предухитрили и покварили Солунци, кћ страшан вихор ненадно приспео у једној, буром запаљеној ноћи. Тада исти вихор је развејао и непријатеље далеко са освећене земље, сем оних, којима се чинило пријатније одмарати се у њеном умереном појасу, — вечним сном.

Руже су још по неке цветале, али њих је тако мало било. Понека, и то само у стакленим баштама.

III.

Поручник Микић је најзад почeo ићи у канцеларију Команде Места, али увек неким споредним,

удаљеним улицама. Ни празником није излазио на шеталиште а још мање у јавне локале.

Наставде април. У почетку буран и кишан а после пун пламена, сличног ономе, од кога су горела, осветом већ засићена осветничка срца.... И поручник Микић уђе једног дана у класични „Бели Крст“, поручи кафу и узе један престонички лист, колико тек да се појави међу светом и друговима. Јер су и сви остали несумњиво имали потребе за сређивањем својих ствари, па су се већ некако и средили сви, чак и они, који су се вратили у варош и после Микића. Ред је, dakле, захтевао, да се и он покаже сређен.

Прелетајући ступце у листу поглед му се заустави на потици, у којој се говорило о томе, како Влада спрема пројекат о албанском споменици. Горак му осмех прелете преко усана. Он спусти новине па се диже и пође.

Био је празник, топлина дана се гасила а пријатна свежина је запахњивала улице и дуге редове шетача, који су се губили у хладовитом парку. Понет мишљу и током шетачке бујице и он се нађе на улазу у парк, кад му препречи пут једна женска група, из које се истиче једна особито лепа глава, која чудноватом бразином израсте и обоји својом бојом целу групу и дрвета, па и сам песак посут по пролазу. Микић бесвесно подиже руку у знак поздрава па иролети као муњом пронет. Дође до једне клупе, у крају парка, паде на њу и потону у себе....

Вече је хладило кад се поручник Микић дигао и сетио се да треба да крене у варош. Жут и доста снажан месечев срп се зароњавао кроз круне дрвећа и местимично обасјавао парк неком мистериозном, плавом светлошћу. Неки шум га тржи из мисли, ако је у опште тада и могао мислити. Долазио је испред њега, са једне од суседних клупа, одакле се нешто беласало кроз таму дрвета. Несигурним кораком примаче се живо Микић једној женској блузи, и устуче, кад му се поглед упи у једну одвећ лепу и плаву главу!

Ноге му силно клецнуше а мамузе тупо зазвонише. Дрхтећи свом снагом он се одједном окрете и најке патраг бесним кораком, кад пригушени јаук одјекну мирним парком. Хиљаду граната звизну кроз поручников мозак и, кад се он поново окрете на лево-круг, срп месечев проби кроз гране, засија над клупом и баци један мученички ореол на ону милу и несрћну главу. — Потом тама зави и поручника Микића, и ту главу, и два пара руку, што се грчевито и чврсто стискоше, један мушки, оцепљен крик и један до неба несрћан писак... У модрој ноћи треперио је ваздух, дизао се и мрсио успамтеле косе. Срцем Микићевим пролетале су све гранате победничког сата, са свим урнебесом својих експлозија у дубини, кад му паде с усаном, тешко као разтопљен челик:

— Маро!

Још један грч, један стисак и још једна бурнија киша, па све прође. И месец понова светли целу клупу и све заплива у плавилу једне миризине пролетне ноћи, кад јунак клече на песак пред клупом!

— Поносе мој, сад знам, сад све знам!.. Ти си остала наша... и моја, увек моја... Не ми, оветници, не они, мученици из лагера, ви сте част народа, ви који је овде брањисте и одбранисте и данас мирно, у дане општег Ускрса, заједно са разбојницима идете, без речи, на Голготу!... Овамо ту споменицу албанску, овде јој је место, на овим грудима!... И он притиште један плаховит пољубац на девојачка усталасана недра...

* * *

Плах се ветар подиже преко градских рушевина и заљуља гране на дрвећу; из суседних се вртова развише крупни и бели као снег цветови; срп месечев силно заблиста; са Саве забруја долазак неког реморкера, и све, у хору, заплива у једну млаку и миризину до лудила, пролетњу ноћ.

Шабац, 23. маја 1920. год.

„П. Весник“ 1920. год.

„Демократија“ од 21 и 22 марта 1922. год.

Штампарске грешке.

Пре читања молим да се исправе ове, крупније штампарске грешке:

На стр. 14. шести ред одоздо стоји: *предузи-
мами* а треба: *предузи-аљо*;

На стр. 17. тринаести ред одозго стоји: *па за-
тим* а треба: *па је затим*;

На стр. 18. седми ред одоздо стоји: *учин'о* а
треба: *уч-нило*;

На стр. 19. деветнаести ред одозго стоји: *Рада*
а треба: *Радо*;

На стр. 20. пети ред одозго стоји: *могаше* а
треба: *можаше*;

На стр. 20. четрнаести ред одоздо стоји: *из-
гнавшча* а треба: *изгнанства*;

На стр. 22. једанаести ред одозло стоји: *бесни*
а треба: *бесне*;

На стр. 36. девети ред одоздо стоји: *сам да
умрем* а треба: *сам е да умрем*;

На стр. 49. седми ред одозго стоји: *одкуда* а
треба: *откуда*;

На стр. 50. други ред одоздо стоји: *Тек што је
он био*, а треба: *Тек што је он то*;

На стр. 51. једанаести ред одозго стоји: *шљисо*
а треба: *шљиње*;

На стр. 69. трећи ред одоздо стоји: *враме а* а
треба: *времена*;

На стр. 77. седамнаести ред одозго стоји: *при-
надлежносими* а треба: *принадлежносима*.

Моле се читаоци за извиђење што штампарија
није имала акцентираних слова те је, услед тога, по-
нека реч или и читава реченица добила други смисао..

Писац.

Садржина:

1. „Бацајте сами у огань децу!“	стр.	3.
2. Радивоје Савић	"	6.
3. А куд ћемо сада?	"	22.
4. Бомбардовање	"	37.
5. Клетва	"	44.
6. Гласање у рову	"	60.
7. Брадавица	"	70.
8. Највеће одличје	"	76.
9. Поврати се срећно доба, господине . .	"	83.
10. Поврх развалина	"	87.
11. Штампарске грешке	"	93.

Од истог писца:

У борби живота, венац сонета, 1912. год. Бе-
оград. — Цена 1. дин. — Распродато.

Цару Ратару, књига ратних стихова. — Издање
дворске књижаре Мите Стјића, — 1920. г. Београд.

Црвени Звезде, скице и слике из трогодишње
рововске војне на Солунском Фронту. — Издање књи-
жаре М. Млађана, Земун 1920. год.

Мими, љубавне строфе једног бродара. — Изда-
ње књижаре Рајковића и Ђуковића, Београд 1920. г.

Владимир Кальевић, слика из бродарског же-
вота. — Пинчево издање. — Београд, 1921. год. —
Цена 2. динара.

www.dlib.mk